

JÁNOSY ISTVÁN

1. Elvesztett otthonok¹

KL: - A Jánosz-család egyben kultúrtörténet is - kezdte a művészettörténész Frank János valaha a Firincről (Jánosz Ferenc festőművészről) szóló kritikáját. Környezeted szinte mindegyik - közeli vagy távoli - tagja jelentős személyiség. Családod egyike azoknak a híres magyar értelmiségi családoknak - hasonlóan a Dienesekhez, Polányiakhoz amelyekből a világ minden tájára eljutott valaki, - emlékezetes pályát befutva. Ugyanakkor a te sorsod sajátos hullámvasútmozgást mutat: hol fent, hol lent. Fény és árnyék.

Jl: - 1919-ben születtem, Besztercebányán. Szülőházam egy meglehetősen nagy, egyemeletes neoreneszánsz épület volt, nagyapám tervezte. Építési vállalkozó volt és a múlt század 90-es éveiben városi mérnök, aki az akkori igen tevékeny, kiváló polgármester, Csesznák Gyula irányításával alakította ki Besztercebánya modern arculatát, úthálózatát, csatornázását, mivel a házakban lévő kutak már életveszélyesen szennyezettek voltak, létesítette a vízvezetékét, melyet több kristálytisztá hegyiforrás táplált. Létesítményeiért és legendás segítőkészségeért ő volt a legnépszerűbb ember a városban. Mikor körülbelül ötven év múlva először jártam szülővárosomban, meglepett a város Ferenc József-kori arculatának bájosága, meghatódva döbbsentem rá, ilyenre Csesznák polgármester és nagyapám tevékenysége és szépérzéke alakította ki. Nagyapám restaurálta a várkörzetet, az átépített állapotból előhívta a donjon földszinti gótikus árkádjait, a nagy plébániatemplom hajóján és szentélyén legalább jelezte a korábban befalazott óriás gótikus ablakkávékat, visszaállította a Mátyás-palota eredeti gótikus képét. Nagyapám kedvenc tevékenysége volt a középkori épületek restaurálása. Például a garamszentbenedeki apátsági templomé. És a városban is szenvedélyesen küzdött azért, hogy a középkori házak homlokzatát ne építsék át modern stílusba. Hát azóta Besztercebánya sokat fejlődött, nagyobbodott, de régi értékeiből sok mindent el is veszített. Nagyapám idejében még megvolt a Garam menti teljes középkori déli várfal: a régi házakkal együtt, egyetlen bástya kivételével mind lebontották.

Életem első emléke kétéves koromból, hogy leégett a házunk.

KL: - És emlékszel az ottani időre?

Jl: - Erre pontosan emlékszem. Átvittek az átellenben lévő házba, a csehszlovák csendőrpáncsnok, egy Maischeider nevű szudéta-német úr lakásába, kinek a felesége jóban volt a nagyanyámmal. Amikor kirohantunk a házból, ez a hölgy az ölébe kapott és felvitt magához, és én az ablakból néztem a tüzet. Először egyetlen óriás lángcsóva lógott az éjszakában a tető fölött, az égig ért és fehéren, sárgán, vörösen hajlongott. A tűzoltó autók

¹ Magyar Rádióban először 1981. március 6-án elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István)

átdolgozott változata. Megjelent a *Jelenkor* 1987. 5. számában (415-427.).

vízcsóváit meg sem kottyantak neki. Később, már amikor a láng lelohadt, olyan furcsa volt a ház tető nélkül, és egymásután kicsi lángnyelvek futottak végig a falkoronákon.

A házhoz egy kis erdő tartozott, óriási öreg fákkal, és a fák mélyén állt egy kis lugas. Unokatestvéremmel, négyévesek voltunk, naphosszat ott játszottunk. A kerítés mögött, a téglagyárban ott sorakoztak a téglarakások. Átmásztam a kerítésen és adogattam be a téglákat, ugyanis elhatároztuk, hogy emeletet építünk a lugas tetejére. Egy gyönyörű meleg nyári éjjel meg az jutott eszünkbe, hogy ott alszunk a lugasban. Szüleink megengedték, és máris hozták a matracot, dunnát, párnát. Hát persze nem aludtunk el, füleltünk az éjszaka hangjaira. Hanem egyszer csak villogni kezdett, egyre közelebből és erősebben dörgött. Mi elhatároztuk, hogy kitartunk, és nem megyünk be. Már egészen a közelben csapdostak a villámok, a vakító fény a dörgéssel egybefolyt. Mi ekkor sem mozdultunk, pedig a szélviharban kísértetiesen csavarultak fölöttünk a fák. Eleredt az eső, ekkor jöttek szüleink, és hiába ellenkeztünk, kapálóztunk, behurcoltak minket.

Nemsokára meghalt nagyanyám is, láttam a halottas kocsit. Anyám azt mondta, nagyanyám az égbe ment. Akkor miért kocsin viszik, miért nem repülőgépen? - kérdeztem.

KL: - Első világra nézésed Besztercebányán történt; s hogy kerültetek el onnan?

JL: - A fordulat után már apám nem taníthatott tovább a besztercebányai gimnáziumban. Dunántúli születésű lévén, no meg a tannyelv is megváltozott. Szerencsére rögtön kapott állást a pesti Erzsébet Nőiskola tanárképző főiskolai tagozatán. Hamarosan mi is utána költöztünk. Hetekre vagonlakóvá lettem, mert a bútorainkkal megrakott teherkocsit igen vontatottan továbbították, és anyámmal együtt ott laktunk. Aztán Mátyásföldön lett egy kis kertés villánk, kis gyümölcsössel, konyhakerttel. De anyám a hegyek lánya, sehogy sem tudott megszokni az egyhangú síkságon, elhatározta, hogy a mátyásföldi házból és a besztercebányai örökségből Budán, a hegyek között vesz egy nagy házat. Alkudozott egy gyönyörű gellérthegy-i villára, de ügyvédje, akinél a vételárat már letétbe helyezte, az egész összeget elsikkasztotta. Így egyszeriben földönfutókká lettünk, és be kellett érünk kétszobás lakással először az Attila utcában, nem sokkal utóbb a Fény utcában. Ezekről már sokat megírtam versben is, prózában is.

A kétszobás lakás valóságos tömegszállás volt. Egyik szobában lakott a család, szüleim, én, és két öcsém. A másik szobában és a konyhában a többiek. Mindig lakott nálunk egy-egy menekült felvidéki lány vagy árvalány, kisasz- szony címen, aki anyámnak a háztartásban segített, aztán hosszabb-rövidebb ideig lakott a nagynéném, továbbá apámnak egyik-másik egyetemi unokaöccse, és végül Géza nagybátyám, aki ekkor már a műegyetemen építész-hallgató volt. Neki már csak a spájzban jutott hely, a polcok fölé barkácsolt magának ágyat, ahová létrán mászott föl. Csodálatos ember volt. Legendás ügyességű, gyémánt eszű. A műegyetemen általában kitűnően vizsgázott, néha azonban elunta a taposómalmot, ilyenkor hetekre eltűnt a Tátrába vagy Zakopanéba, ott megnyert számos síugróversenyt, hazahozott egy csomó arany- és ezüstérmet, vagy egyszerűen áttette a székhelyét Besztercebányára, ott harmonikával járta a falvakat és muzsikált a fiataloknak, akik imádták.

KL: - Hogy hívták a nagybátyádat?

JL: - Hugyecz Géza.

KL: - Ha jól tudom, versben örökítetted meg emlékét.

Jl: - Igen, a *Falun* című versem egyik strófája róla szól: Nagybátyám pörge kalappal a szemöldökén, halina pantallóban, bocskorban szalagos harmonikával vándorolt a vad kék-árny havasok alatt zöldes-lilás fenyőfátylas alkonyban. Ködmönös legények mentek utána, s a lányok: lengő kékliliomok, táncra keltek az éjszakába. Szóltak-szövődtek az ős *Valaska-*dallamok. Láthatatlan dallamszövőszéken szőtte össze szívüket. Egy faluból másikba döcögtek vánkossal, ládákkal rakott szekerek, s lettek boldog apák, anyák. Kérték: maradjon velük örökre, de ő felment a medvefej-csúcsra, aludt a gránit szirten, csak a villámok csapkodtak harmonikája körül.

KL: - Ez a költészet. Mi lett a valódi sorsa?

Jl: - Fizikai bátorságban nem ismert lehetetlent. Egyszer fogadott a barátaival, nincs olyan nagy kutya, amelyet ő ártalmatlanná ne tudna tenni. Mutattak neki Óbudán egy óriási dögöt, akkora volt, mint egy tehén. Géza négykézlábra állt és úgy ugatott, de a kutyát ez nem hatotta meg, összeharapdálta. Ekkor a szó szoros értelmében két vállra fektette az ebet. Persze, számos sebből vérezve. Azért emlékszem ilyen részletesen Géza nagybátyámra, mert a felnőttek közül egyedül ő foglalkozott velem. Zajos öcséimmal ellentétben én nagyon csendes és félrehúzódozó gyerek voltam, ezért a felnőttek észre sem vettek, egyáltalán nem foglalkoztak velem, amit nem is bántam, behúzódtam egy kuckóba, ott képzelegtem, rajzoltam, vagy éppen szereltem. Nagybátyám fölfigyelt a manipulációmra, és segített nekem. Összeállított egy egész elektromos hálózatot, amelyen kis villanykörtek gyúltak ki, és aludtak el. Aztán pontosan elmagyarázta, hogyan működik a gőzmozdony és az autó. Lerajzolta a dugattyúk keresztmetszetét, az áttételeket. De beszélt nekem egész másról is. Ő húsételt nem evett, főleg tej féléken élt, buzdított, én is szoktam rá a tejkosztra. Ugyanis Mahatma Gandhi volt az ideálja, akinek életéről és mozgalmáról sokat mesélt nekem. 1929-ben Géza elutazott Sanghajba, és soha többé nem tért vissza.

KL: - Hogy került pont Sanghajba?

Jl: - Idősebb nagybátyám, Hugyecz László mérnök, a szibériai hadifogságból átszökött Kínába, Sanghajban először egy építészeti vállalat alkalmazottja lett, majd amikor jól megvetette a lábát, önállósodott, mint szabadon vállalkozó tervező építész. Kiváló munkáját siker koronázta, egymás után tervezte Sanghaj legfontosabb épületeit, nagy kórházat, felhőkarcoló szállodát, színházat, bankokat, lakótelepeket, templomokat.

Géza nagybátyám egy kicsit hosszúra nyújtotta síelő szabadságát, úgyhogy nem tudta letenni a vizsgáit és így félévet vesztett. Ezen a család kétség- beesett. Megírták Laci bácsinak, az pedig úgy döntött, miután amúgy is szüksége van munkatársra, Géza utazzék ki hozzá, és lépjen be a vállalkozásba. Sehogy sem akart elmenni. Az Orient expressz már elindult, úgy rohant utána, és csak a váltóknál ugrott fel az utolsó peronra. Bátyja csak annyi pénz küldött neki, ami épp elég az Amerikába érkezésig, ott aztán álljon a lábára és a saját keresményéből folytassa útját Sanghajig. New Yorkban beállt egy vendéglőbe tányérmosónak, közben lázasan tanult angolul. Amikor úgy-ahogy megtanult, előléptették pincérnek, majd főpincérnek, ekkor már összejött annyi, hogy eljusson Sanghajig. De közben bélcसारodást kapott, meg kellett operálni, és az operáció elvitte összes keresményét. Levelében írta, nem altatták, önszemével látta, mint terítik ki a beleit egy fehér kendőre. Aztán mégis eljutott Sanghajba, munkába állt. Telt-múlt az idő, bátyja fiatal felesége, egy gyönyörű, macskatekintetű szőkeség beleszeretett. Hogy a bonyodalmat elkerülje, elköltözött bátyja házából, és állását is felmondta. Máshol helyezkedett el, és a kínai negyedben bérelt lakást. Valahogy elege lett a fehéremberből. Barátnője lett egy

bájos kínai tanárnő, és a lakásában egyre szaporodtak a macskák, lévén macskabolond, és Gandhi követőjeként a szaporulatot nem pusztította el. A macskákon kívül másik szenvedélye lett a motorbicikli. Evvel is sorra nyerte az aranyérmeket, mint hajdan a síugrással. Aztán újabb bélcsavarodás, megoperálták, de már nem tudták megmenteni. 26 éves korában halt meg. Utólag úgy látom, a családnak is, és főleg Laci bátyámnak nagy tévedése volt, hogy Gézára mindenáron ráerőltették az amerikai stílusú gründoló vállalkozó életformát. Semmi sem állt tőle távolabb. Senkinek nem ártó gandhizmusával, síugrásaival, falusiakat bűvölő harmonikájával, vakmerő kalandjaival Don Quijote-szerű gyöngéd költői lélek volt, valóságos Krúdy-figura. Az egyedüli felnőtt, aki gyerekkoromat lebilincselte és elbűvölte. Később mindhárman, István, György, Ferenc, művészi valónkkal Géza útját követtük. Géza halálának volt még egy váratlan epilógusa is. Már rég nem kaptunk tőle levelet, úgy-ahogy már el is felejtettük. Egy napon anyám, tőle egész szokatlanul, mert nem láttam soha sírni, jajongani kezdett: jaj istenem, mi van a Gézával, valami nagy baja történt. Nemsokára jött a távirat, meghalt bélcsavarodásban.

KL: - De térjünk vissza a Fény utcai lakásba, ahol testvéred épp ekkor születik.

JL: - Fény utcai életünk még kavargóbban alakult, amikor anyám nénje, Edit odaköltözött a fölöttünk lévő lakásba. Ő süket volt, aminthogy a férje is, Gerstner Ödön festőművész, rajztanár, különben Latinovits anyjának másodunokatestvére. Nagynéném még két éves sem lehetett, amikor agyvelőgyulladást kapott, mert a kis cseléd, akire őrzését rábízták, a huzatos kapualjban a bakájával csevegvén, túl soká ácsorgott karján a kislánnyal. Mikor Edit férjhez ment, orvosa a lelkére kötötte, vigyázzon, ha gyereke lesz, megvakul. Ő mégis gyereket akart. Terhessége utolsó hónapjában költözött ide, mivel a férje sokat volt távol, mégis legyen a közelében valaki. Megszületett egy kislány, és amitől az orvos óvta, be is következett. Megvakult, ha nem is egyik napról a másikra, de fokozatosan; hogy mind kevésbé lát, ezt nem akarta tudomásul venni, maga akarta fürdetni, pelenkázni a kicsit, amikor már alig látta. Úgyhogy bizony megtörtént, mikor anyám felment, a csecsemő az asztal alatt ordított és anyja az asztalon kotorászott. Még veszedelmesebb volt a fürdetés, hiszen a kicsi vízbe fülhatott volna úgy, hogy anyja észre sem veszi. Ilyenkor anyámnak úgy kellett kimarni a kezéből a pólyást, ádáz verekedéssel, mert nénje sehogy sem akarta tudomásul venni vak voltát. Ilyen viszontagságok közepette hordta ki anyám a harmadik fiát, Firincet.

KL: - Ő lett a bevezetőben említett festő, Jánosy Ferenc.

JL: - Ilyen viszontagságok után nem csoda, hogy Firinc olyan erős gyomorszáj-szűkülettel született, hogy az orvos már eleve életképtelennek nyilvánította. Mert nem maradt benne étel: hagyja meghalni. De anyám ebbe nem nyugodott bele. Egy másik orvos azt mondta neki, próbálja meg a lehetetlent. Szoptassa minden órában éjjel-nappal, és utána tartsa függőlegesen. Ha ő, az anya kibírja ezt, talán megél. Ilyen napi események közepette éltünk ott a kétszobás tömegszálláson. Életemnek mégis ez volt a legemlékezetesebb időszaka, talán épp a drámaian zajló sok esemény miatt, meg aztán a környéket is nagyon kedveltem. Iskolába a Várba jártam, a Bécsikapu térre, a sok kocsí között evickéltem át a Széna téren, ami kicsit félelmetes volt, aztán neki az Ostrom utcának. Rengeteget csatangoltam a Várban az öreg házak között, amelyek emlékeztettek a besztarcebanjai Fő tér házaira. Szemem megszokta a szépet, a régiest. Mikor átköltöztünk a Damjanich utcába, nagyon hiányoltam ezt a környezetet, a Széna téren a sok lovat, a Várban az öreg házakat.

KL: - A Damjanich utcát említed, oda miért költöztetek át? Volt valami közvetlen oka ennek?

JI: - Igen. 1929-ben, mikor már elvégeztem a negyedik elemi, szüleim ragaszkodtak hozzá, hogy a Fasori Gimnáziumba járjak, ahol apám is tanított.

KL: - Ez az a híres gimnázium, ahol a nagy fizikusok is végeztek.

JI: - Igen, ez volt az a gimnázium, és hát én is oda jártam. Igen ám, de mert a villamos drága volt, apám biciklin karikázott oda, ott éviékéit hóban, lucsokban a Margit-hídon a számtalan villamos, autó, lovaskocsi közt, csúszkált a jeges úttesten. Erre engem még alkalmatlannak ítélték, közelebb kellett költözni a gimnáziumhoz. A Damjanich utcába költöztünk négyszobás lakásba, ahol már elhelyezhettük a közben megérkezett beszercebányai bútorainkat. Ezek közül két szoba bútorzata volt kiemelkedően szép. A férfiszobáé és az ebédlőé. Ez utóbbi egy hatalmas, faragott pohárszékből állt, egy kihúzható nagy asztalból, szépen esztergályozott hat székből. Szép arányaival az egész együttes olyan nyugalmat árasztott, mintha a világon semmi sem változott volna meg, pedig velünk már egy párszor ugyancsak minden megváltozott. A férfiszoba bútorzata meg valósággal kastélyba illő volt. Két óriási, kétrészes könyvtárszekrény, a tetején háromszögű címeres, foszlányos oromzattal, velencei barokk stílusú asztal és hat szék csupa spirálos lábakkal, pántokkal, spirálos oldalszegélyekkel. És ugyanilyen négy nagy karosszék, és persze nagyapám faragványos íróasztala. Érdekes módon kerültek a családba ezek a bútorok. Anyám nagybátyja, Skultéty Ede, iglói műmalomigazgató reménytelenül szerelmes volt Madarász Viktor lányába, a szintén festőművész Babiskába. És amikor ez a kiváló hölgy felszámolta lakását, mert Párizsba költözött, Ede bácsi kegyeletből megvette tőle a bútorait. Így minden darabon a Madarász vagy Szontágh-címer pompázott, egy dúslombú fa.

A Damjanich utcai lakás legnagyobb vívmánya volt számomra, hogy nyertem egy apát. Ugyanis a Fény utcai lakásban apámat alig láttam, ő, mikor még aludtam, elment kora reggel és mikor este megjött, már újra aludtam. Tudóskodó ember volt, a csendet kívánta, semmi keresnivalója nem volt a kétszobás tömegszálláson. A gimnázium tanári könyvtárában volt a főhadiszállása, délelőtt leadta óráit, a lyukasórakban tudományos kutatásaival babrált, aztán elment a Király utcai Síposba ebédelni, vissza a könyvtárba, ott aztán egy kicsit szunyókált a kanapén, aztán következtek magántanítvány-órái egész estig, majd még egy kicsit olvasott a könyvtárban. A mellékkeresetre bizony nagy szüksége volt a családnak, hisz a tanári fizetés még egy egygyermekes család eltartására sem futotta, nemhogy egy Fény utcai kolóniára. Elemista koromban nem volt apám, de tulajdonképpen anyám se volt. Beletűnt a tömeglakás nyüzsgésébe. Egyik volt a sok nő között, és még csak nem is közelíthettem hozzá, mint más nőkhöz.

Anyám artemiszi lénye csak taszított. Maradj távol, csak semmi kedveskedés - úgy taszította apámat is, csoda, hogy apám kitartott mellette. Úgyhogy kisgyermekéveim valami nagy-nagy magányosságban őrlődtek le, egyedül nagybátyám, Géza törte át ezt a magányt. Iskolapajtásaim pedig folyton csúfoltak nagy fejem miatt. Bagoly, Buhu, Huhuhu, közöttük valóban úgy éreztem magamat, mint a csali bagoly a héják között, szüntelen ingereltek, sebeztek, gúnyoltak. Fokozta ezt az is, hogy a negyedikes tanító bácsi is folyton gúnyolt, mert nem figyeltem az órán, nem tudtam, miről van szó.

KL: - Ezzel szemben a Fasori Gimnázium más légkört hozott. Itt édesapád is az egyik legendás tanár volt.

Jl: - De most, hogy apám nagy, önálló szobához jutott, amelyben függetleníthette magát a család nyüzsgésétől, többet volt otthon. Különben is latin tanárom lett az iskolában, minden nap egy órán át együtt voltunk. Egyszeriben óriássá nőtt előttem.

Nagyon szigorú volt, a fiúk mégis szerették, mert nagyon világosan magyarázott, és volt humora, amellyel még a legkínosabb ügynek is ki tudta húzni a méregfogát. A latintanulás mégsem volt terhes, ugyan keményen meg kellett tanulni a nyelvtant és a szavakat, a többi ment magától, mert minden olyan értelmes, világos volt. És otthon együtt ebédeltünk, vacsoráztunk vele. Ilyenkor, ha anyámtól egyáltalán szóhoz jutott, a történelemtől folyt a szó, főleg a magyar vagy antik történelemtől. Kiváló volt a magyartanárom is, Kerecsényi Dezső. Így az ő és az apám együttes hatása hamarosan eldöntötte bennem érdeklődésem irányát: irodalom és történelem.

KL: - Milyen könyvtár vett körül otthon téged?

Jl: - A férfiszoba tele volt könyvekkel, latin auktorok, történelmi kútfők özöne, és a szépirodalom, a magyar, orosz, német, francia klasszikusok szinte hiánytalanul. Apám még az Eötvös-kollégiumból hozta rajongását a francia irodalom iránt, megjelenésük után rögtön Párizsból hozatta meg a legfrissebb szépirodalmat, Roger Martin du Gard, Gide, Mauriac, Claudel, Duhamel, Cocteau, Proust kötetét. Sajnos ezeket nem olvashattam, mert nem tudtam franciául, viszont annál nagyobb reveláció volt számomra Dosztojevszkij és

Tolsztoj, és a Nyugat költői, Babits, Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, mert ezek is megvoltak, szinte hiánytalanul. A poézisben Babits lett a mentorom, és még valaki, apám családi költője. Berzsenyi. A Berzsenyi-verseken mutatta meg apám a metrikus antik verselés szabályait, így tizenöt éves fejjel már Szapphó strófáival verseltem.

KL: - A 20. századi költészetnek számtalan alakját ihleti és vezeti el a költészethez éppen Berzsenyi.

Jl: - Berzsenyi nekem nagyon sok mindent jelent. Különben a Berzsenyi családdal rokonságban is vagyunk apám révén, de nekem valami mindennél nagyobb kötődést jelent az ő művészete a klasszikus antik örök emberi humánumhoz és szépséghez. A költészetnek a lényege nem lehet más, mint az emberszeretet és a szépség, ezt ma se szabadna elfelejteni. Még egy váratlan felfedezésem akadt apám könyvtárában, Kant *Kritik der reinen Vernunftja*. Gyarló német tudásommal ezt a könyvet lapról lapra jegyzeteltem, és ez lett föltámadt filozófiai érdeklődésem alapjává. Egyik osztálytársam, Harsányi János meg Spinoza *Etikáját* adta kezembe, és Einstein relativitáselméletét magyarázta nekem.

KL: - Ö matematikus?

Jl: - Hogyne, most Amerikában az egyik legkiválóbb matematikustudós, ez persze a Fasori Gimnáziumban nem ritkaság. A Fasori Gimnáziumban a legtermészetesebb, hiszen tanárom volt Mikola Sándor, aki Neumann Jánosnak, Wigner Jenőnek, Szilárd Leónek is legendás tanára volt. Továbbá Renner János és Faluba György. És ha nem is érdekelt a matematika és a természettudomány, ezektől a nagyszerű tanároktól önkéntelenül is ragadt rám annyi, hogy a modern fizika nagy szenzációit követni tudtam. Külön kell szólnom még Faluba Györgyről. Matematikus volt és a hinduizmus tudósa. 14 éves voltam, mikor a kezembe adta a *Bhagavad Gita* magyar szövegét. A hinduk iránti érdeklődésemet már Géza nagybátyám felkeltette, amikor Gandhi személyét megszerettette velem. A *Bhagavad Gita* meg egy életre rabul ejtett.

Fenomenológiája nagyszerűen összevágott a Kantéval, és hozzá még Spinoza panteizmusa. Ez a három lett véglegesen kialakult világnézetem alapjává, úgy éreztem, mind a három lényegében ugyanazt mondja. Később e csodálatos klubba Platón is felvétel, na meg Schrödinger és Heisenberg. De ezzel már egy kicsit eltértünk a tárgytól, Faluba György különben már akkor kikerült Svédországba, és utóbb a hinduizmus klasszikusait fordította le svédre.

Még egy nagy szellemi élményről kell szólnom, és ezt Babits indította el az *Ámor sanctus* kötetével. Ebben az ókeresztény és középkori szövegeket latinul is, magyarul is olvashattam. Így a legnagyobb költői élményeimé lettek. Ha egyáltalán költő lettem, ennek köszönhetem. E himnuszokat megmutattam osztálytársamnak, Shavemoch Jánosnak, ő is belelkésedett, és ettől kezdve valósággal vetélkedtünk. Ő prózában, én versben. Himnuszt írtam szent Ágnesről, Szűz Máriáról, a Colosseumban agyonkínzott mártírokról, ő meg novellát szent Cecíliáról, Paolo és Francescáról. Nem akarom folytatni, bár a Fasori Gimnázium szellemi légköréről köteteket lehetne írni.

KL: - A tanuláson, a szellemi eszmélkedésen kívül hogyan alakult életed menete?

JL: - Közben én játékból sokat lombfűrészeltem. Összeállítottam egy egész középkori várost. Román és gót stílusú házakból. A főter plébániatemplomának a jaki templom pontos modelljét tettem. A jaki templomhoz minden évben elbicikliztem. Aztán hogy, hogy nem, elképzeltem egy modern konstruktivistát, vasbetonból készített templomot, amely azért a gótika égbetörő arányait őrizte, ezt is kilombfűrészeltem. A harmincas évek közepén Sanghajból Európába látogatott Laci nagybátyám.

KL: - Világhírű építész, számon tartja a művészettörténet is.

JL: - Hogyne, hiszen Sanghajban nagyon fontos épületeket tervezett, ezt már említettem, itt ezeknek a képe Magyarországon is ismeretes, hiszen megjelent a *Tér és forma* című építészeti lapban, és később szeretett tanárának, Kotsis Ivánnak a szövegével az *Építőművészet* című lapban is.

KL: - Tehát amikor ő hazatért, és meglátta a te lombfűrészműveidet. . .

JL: - Valósággal extázisba esett. A jaki templomra ezt mondta: micsoda tökéletes arányérzék! Aztán meglátta a modern templomot: hisz ebből a kölyökből zseniális építész lesz. Rögtön megállapodott anyámmal, hogy amint leérettségiztem és elvégeztem a műegyetemet, utána azonnal kimegyek Sanghajba, és ott átvesszem az ő tervezői vállalatát, mert ő már nem bírja a tempót, és Európába is azért jött, hogy Neuheimben kikúraltassa a szívbaját. Ekkor én még nem ellenkeztem. 1937-ben leérettségiztem, anyám rögtön előállt, most pedig beiratkozom a műegyetemre, ahogy megígértem. Ennek kategorikusan ellentmondtam. Engem az építészet nem érdekel, szeretem a régi román, gótikus templomokat, patinás középkori városokat, mint Besztercebánya, de több semmi. Legkevésbé érdekel a kapitalista vállalkozás, amilyen ügyefogyott vagyok, nem is lennék képes rá. Slussz, nem leszek építész. Beiratkoztam a teológiára, utána fél év múlva a bölcsészetre. Iszonyú háború lett ebből, mert anyám nagyon erőszakos, és nem tudja elképzelni, hogy a családban valaki ellentmondjon neki, mégpedig ilyen lényeges stratégiai kérdésben. Sokáig igen feszült volt köztünk a viszony, szerencsére négy évvel fiatalabb öcsém, György (bár ő a Képzőművészeti Főiskolára szeretett volna menni, mivel tüneményesen rajzolt, de ő nem állt olyan gyémántkeményen ellent anyám kívánságának)

beiratkozott a műegyetemre, és ha nem is Sanghajban, de itthon megvédte a Hugyecz-família becsületét.

Aránylag hosszú ideig laktunk a múzeumnak is különlegesen szép Damjanich utcai lakásban, tizenkét évig, az én gimnáziumi és bölcsészeti egyetemi éveim idején. Külső életemben ez idő alatt nem sok történt, úgyszólván semmi. Dél előtt iskola, délután magántanítványok, akikből apám példájára nekem is kijutott, mert nem akartam anyagilag függeni a családtól. Mélyen az éjszakába: olvasás, eszmélkedés; de legalább úgyszólván egész irodalmi, filozófiai, pszichológiai műveltségemet ez idő tájt kapargáltam össze. Viszont volt ennek az életformának egy óriási hátránya. Csak intellektuálisan éltem, emberekkel alig érintkeztem, így reális emberismeretem úgyszólván a nulla maradt. Aztán a család átköltözött a Fehérhájó utcába (milyen szerencse volt, hiszen a volt Damjanich utcai lakásunkat utóbb lebombázták), én pedig Sopronba kerültem. Beléptünk a háborúba, új korszak következett.

KL: — Mi volt ez az új korszak?

Jl: - Nagybátyám, Laci bácsi Sanghajból megírta anyámnak, hogy ifjab- bik fiát, Teodort szeretné hazatelepíteni Magyarországra, és örülne, ha jó gazda válnék belőle. Ezért küld pénzt, anyám vásároljon belőle egy körülbelül 250 holdnyi birtokot, lehetőleg Nógrádban, mert az van a legközelebb Besztercebányához. Anyám oly szerencsésen váltotta be a küldött dollárösszeget, hogy azon nem 250, de 500 holdat vett Szirákon, Hugyecz Teodor nevére. Nem sejtette, milyen óriási nyűgöt vesz a vállára, hiszen a birtokot kezelni is kellett, és ez is ráhárult „kiskorú eseti gyámja” minőségben, és mint ilyen, elszámolással tartozott nemcsak bátyjának, hanem a gyámhatóságnak is. És hozzá még eddig sose foglalkozott a mezőgazdasággal, meg sem tudta különböztetni a búzát a rozstól és az árpától. Mégis, és ez rá vallott, a lehető legértelmesebben cselekedett. Tanácsadókat vett maga mellé, unokabátyámat, Jánosy Bandit, aki ekkor már az egész világhírű magyar növény-nemesítés irányítója volt a minisztériumban, és egy volt gimnazista osztálytársát, Sáfrány Gézát, a szarvasmarha-tenyésztők egyesületének akkori elnökét. Jánosy Banditól nemesített vetőmagot kapott anyám, Fleischmann-búzát, lucernát, azzal, hogy a termést majd jó áron átveszik, és Sáfrány Gézától 80 üszőt, hogy majd tehenekké fölneveli őket, és úgy adja át. A harmadik évre, 1944 őszére már óriási volt a termés, az üszők is szépen felnőttek, így nagyszerű nyereség volt várható, de az egész semmivé tette a front. Szokott családi szerencsénk. Szirákon, a birtok közepén egy majorság állt, egy kúriaszerű ispán-házzal, ez lett a családi rezidencia. Ide kerültek az óriási Madarász-féle bútorok, mert a Fehérhájó utcai kis lakásba úgysem fértek volna be. Elképzelhető, anyám milyen elegánsan rendezte be a különleges régi bútorokkal a nagy termeket, úgyhogy az egész ház olyan volt, mint egy különlegesen szép, ódon úri rezidencia, Krúdy világából. Én meg végeztem a teológiát, ugyanakkor a gyakorló évet Budapesten.

KL: - Teológiát Sopronban.

Jl: - Sopronban, igen. A karácsonyi, január félelvi szünetben sem távozhattam Sopronból, mert ekkor tettem le töménytelen vizsgát, kollokviumot, a nyári szünetet pedig Pesten töltöttem el: a Fehérhájó utcai lakás akkor néptelen volt és teljesen csendes, bevettem magamat oda, olvastam, tanultam. A Szirákon töltött néhány héten pedig nekiestem kedves zongorámnak, *Wohltem- periertes Klavier*, Mozart, Beethoven-szonáták. És volt egy kedves tanítványom. Nem ismerkedtem össze a környék uraságaival, csak a sziráki szomszédunkkal, Kaszainéval, egy rendkívül művelt öreg hölgygel, és leányával. A kúriában állt egy zongora, amelyen még Liszt Ferenc játszott, amikor a család vendége volt. Ugyanis a család egyik férfitagja a Nemzeti

Színháznak volt kiváló színésze, énekese, és Liszt Ferenc meghitt barátja, úgyhogy a nagy muzsikos több alkalommal időzött náluk. Most éppen náluk nyaralt egy távoli rokonunk, körülbelül 14 éves kislány, zárdanövendék, és az öreg hölgy megkért, tanítsam őt latinra. A kislány első pillanatban nagyon megtetszett nekem. Arca szakasztott a Ribera hosszúhajú Szent Ágneséé, aki kamaszkorom bálványa volt, akihez himnuszt is írtam. És most ez a nagy hasonlóság valósággal extázisba ejtett. Csak hát nem udvarolhattam neki, ő zárdanövendék volt, én luteránus teológus, úgyhogy ezzel az édesbús éteri emlékkal csöndül ki rövid sziráki jelenlétem.

KL: - És ezután következik a nagy történelmi váltás, az ostrom, amelyben személyes történetedet is ismerjük, akik verseidet olvastuk.

JL: - Nem sokkal azután, hogy Budapest felszabadult, el kellett indulnom Szirákra. Élelmünk is már régen a végén tartott, ugyanis az óvóhelyen egy csomó éhezőnek szétosztottuk, meg anyám már nagyon nyugtalan volt, mi van a majorban. Az utcán a roncsok között találtam két furgonkereket, tengellyel, deszkából ácsoltam egy ládát, alászereltem a kerekeket, és erős húzóruddal kész volt a kocsi. Rápakoltuk a maradék élelmet, meleg ruhát, hegyibe ültettük két éves húgomat, Esztert, aki nálam 24 évvel fiatalabb volt és nekiindultunk a bizonytalannak. Első nap Fótig jutottunk, ott megszálltunk az ismerős evangélikus lelkésznel, Zászkaliczky Pálnál, utána az út mentén mindenfelé temetetlen hullákat láttunk, és lódögöket, egy csalitosban pedig egy kamasz kislány hulláját vettük észre fej nélkül. Szoknyája felgyűrődve.

KL: - Ezt is versedből ismerjük.

JL: - Ekkortájt írtam a következő sorokat is: „Ma már csak álmaimban jön fel az alaktalan, mély rémület”, stb. Szirákon mindent földúlva találtunk, a 80 üszőnek, tíz ökörnek, négy lónak már nyoma sincs, a magtár kiürítve, legfeljebb söprögetni lehet, a ház kirabolva, a gyönyörű bútorok összetörve. Az uradalmi cselédek csak kisebb károkat szenvedtek, állataik megmaradtak, ők meg már önállósították magukat. Apámmal magunk álltunk be béresnek, lekaszáltunk 25 hold felmagzott lucernát, ennek magját értékesítettük, felástuk a konyhakertet, szántani nem tudtunk, mert nem volt fogatunk. Nemsokára megtörtént a földosztás, az ötszázból száz hold maradt vissza, annak egyharmada erdő, szerencsére, mert állatok híján az ötszázat úgysem tudtuk volna megművelni.

KL: - Ez volt Szirákon, de édesapád mégiscsak Pesten tanított, téged is vonzott vissza Pest.

JL: - Apámmal szeptemberig maradtunk Szirákon, és kétkeziként szakadatlanul dolgoztunk. Szeptember 1-jén apámnak mennie kellett tanítani. Én is vele mentem. A Fasori Gimnázium igazgatója, Renner János engem is örömmel fogadott, mert számos fiatalabb tanár még hadifogságban volt, beálltam helyettesnek, teljes óraszámban tanítottam, magyart, latint, görögöt. Anyámnak egyedül kellett tovább küszködni, mert az oroszok is, meg a gyámhatóság is kötelezte a fennmaradt birtok megművelésére. A Fehérhajó utcai zugnyi kis kétszoba lassan benépesedett, s hovatovább olyan tömegszállás lett, mint a Fény utcai lakás. Anyám és én laktunk ott, és Anca, egy csipőficamos leány Dengelegről háztartásbelinek.

Aztán betoppant anyám húga, Magda, Újvidékről jött, ott maradt a lakása és minden ingósága. Tanár volt az ottani gimnáziumban. Hogy került oda? Fussunk végig az életén, mert az sem érdektelen.

KL: - Megint a Jánosy-féle kultúrtörténet?

Jl: - Hát mit csináljunk? Mindig történik valami. Az Erzsébet Nőiskolában szerzett tanári diplomát, de a 20-as évek derekán állást nem kapott. Elment hát ápolónőnek, hamarosan főápolónő lett. Aztán Laci nagybátyám őt is kihívta Sanghajba, ott az általa épített kórházban szolgált három évig. Majd Londonban ápolónősködött újabb három évig. Közben végezte ott az esti egyetemet angol-német szakon. Majd hazajött, elvégezte a bölcsészetet és angol német szakos gimnáziumi tanári diplomát szerzett. Most sem kapott tanári állást. Azt ajánlották, mivel kitűnően tud szlovákul is, kinevezik az éppen akkor visszakerült Újvidékre, ott hamar megtanulhat szerbül. Meg is tanult, sőt már tanított is. A fordulat után kiutasították. Most ő is megjött, nemsokára a dunántúli csellengésből megérkezett Ferenc öcsém is, és újdonsült neje, Angi- bangi terhesen, és végül megjött Dániából Gyurka öcsém, az építész, aki szintén nősülni készült. Így aztán betelt a létszám, szalmazsákok sorakoztak a földön.

KL: - Művésztelep.

Jl: - Ez még nem volt az, ez csak éjjeli menedékhely volt. Angibangi hamarosan elvonult Szirákra és ott lebabázott. Csodálatosan szép kislánya lett. Virág. Miután már elválasztotta, otthagya anyám gondjaira és feljött Pestre. Ferenc közben beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára. Itthon Magda nagynéném tartotta a frontot, Szirákon meg anyám két kisbabával. Ott egyre súlyosabb volt a helyzet. Ha sikerült is egy pár lovat szereznie, azok is milyen ócska cigánylovak voltak, de jött a beszolgáltatás, csillagászati számokkal, olyan gabona-, kukorica-, zsírkvótákkal, amelyeknek egy tizede sem termett meg. Úgy kellett mind megvásárolni. Ami régi családi ékszere volt még anyámnak, az mind ráment. Csóréra vetkeztünk. Közben állandóan ott lógott feje fölött a Damoklész kardja: éjjel bezörgetnek hozzá és elviszik. És hozzá még ku- láknak nyilvánították, holott az egész családnak egyetlen négyszögöl földje sem volt. Utóbb még apámtól is elvették a nyugdíjat, kinevezve őt földbirtokosnak.

Még 1945 őszén, osztálytársam, Sikuta Gusztáv festőművész, eljuttatta a verseimet Vas Istvánhoz. Tetszetek Vaszak, és a *Budapest ostromából* címűt azonnal közölte a Köztársaság című lapban. Vas segítségével ezután már rendszeresen jelentek meg verseim a Magyarokban, Újholdban, Diárium- ban és később a Válaszban. Mivel a lakás annyira megtelt, Ferencel és Angibangival albérletbe költöztünk, Pásztor György festőművészhez a Dembinszky utcába. Pásztor György özvegy édesanyjával lakott együtt egy kétszoba-kony- há, cselédszobás lakásban. Firinc és Angibangi, továbbá egy képzőművészfőiskolás barátjuk, Sugár Gyula költöztek az egyik szobába, én pedig a cselédszobába.

K.L.: - Ez lett a művésztelep.

J.I.: - Ez aztán tökéletes művésztelep lett. Hiszen valóságos gyülekezőhelye volt a különböző ifjú titánoknak. De még hadd beszéljek Pásztor Györgyről. Illegális kommunista volt, valami fantasztikusan alacsony igazolványszámmal. És mint ilyent, a nyilasok elhurcolták az Andrássy út 60-ba, ott vallatták, kínozták, de végülis csodaképpen élve maradt. Drámai szürreális képeket festett, amelyek talán távolról Munchra emlékeztettek, erős, szinte rembrandti fény-árnyék hatással, a kép nagy részét sötétben tartva, egy titokzatos sugárral csak a főalakot megvilágítva. Témái a szegénység, a kiszolgáltatottság kálváriái, kész illusztrációk lehettek volna Dosztojevszkijhez. Sívár nagyvárosi házak éjszaka: az északi fény titokzatosságában most szürkességük élni kezdett, elszíneződött a szivárvány minden színében, félelmes titokzatosan ragyogtak az ablakok és mögöttük az alvó, asztalra boruló alakok fölött ott virrasztód: a gond, a halál. Görnyedt öreganyóka ül az üres konyhájában és tűnődik a semmin, a sejtelmes, sívár

rembrandti sötétből csak arca és kezei foszforesz- kálnak aranylón. Vagy titokzatosan vergődő állatokat ábrázolt, rajtuk a kín ágalt és vádolt, például egy földre rogyó lovacska esetében, amelyet kocsisa durunggal püfölt és eltörte a gerincét. Igen, ezek a képek mindenekelőtt tökéletesen kifejezték akkori hangulatomat, melyet a bombázások, az elhurcolások, az ostrom és a háború rémséges nyomai határoztak meg, és én megírtam a *Közös temetés*, az *Abszint*, a *Budapest ostromából*, *Óvóhelyen*, a *Nápolyi matrózkarnevál* és *Ősz* című verseimben. Mindennél tökéletesebben fejezték ki ezek a képek élményeimet, ki is tapétáztam a kis cselédszoba minden falát Pásztor Gyurka képeivel, mert ezek maguk is már versekre ihlettek. A kis szobában egy sezlon állt, egy szék, és egy hengeres pléh kályha, melynek ajtaján, ha eloltottam a lámpát, a kis nyílások furcsa, mozgó, táncoló ábrákat vetítettek a falakra és a titokzatos képekre. A kályha olyan volt, mintha vicsorogna, és a nagyobb hasonlóság kedvéért még két lyukat is böktem a kályhán kissé följebb, így hát két szeme is ragyogott. Előző kamasz életem szinte teljes élmény- telenségével ellentétben a háború borzalmas élményei olyan szörnyű súllyal feküdtek a lelkemre, hogy azokat még hosszan kellett feldolgozni. Ez teljes introverziót kívánt. Miután leadtam óráimat, bevettem magamat a kis szerzetescellámba, feküdtem a díványon és nem akartam látni senkit, fgy írtam ébrenlét és álom között montázs-verseimet.

KL: - Begubóztál, verset írtál, ébrenlét és álom határán, szobádban. És a többiek, a művésztelep tagjai és a társaság?

Jl: - Az én begubózó életformámmal szöges ellentétben állt a másik szobában zajló élet. Firincéknél mindig történt valami. Képzőművészek, főiskolások és bohémek jöttek össze és éltek Murger-Puccini happeningjeit. Szinte minden szombaton, vasárnap dárídó volt náluk. Összeverődtek olyanok, akik úgy érezték, hogy zsebükben hordják a marsallbotot, és a humoros csak az volt, hogy valóban ezek voltak a legtehetségesebbek. Firinc, Sugár, Nuricsán, Orosz Gellert, Megyeri Barna, Wagner Ferdinánd, és mint öregebb testvér, az osztálytársam, Sikuta Gusztó. A borról persze én gondoskodtam, mert nekem volt fizetésem. Az élelem nem sokba került, ebédet én a protestáns menzán kaptam, Firincék a főiskolán, a többit meg én vásároltam be. No és a ruhák! Különböző rongyokban jártunk, mert ruháink elpusztultak. A főiskolán voltak viseltesruha-akciók, azokból választottunk olyan fantasztikus darabokat, mint Gulácsy Lajos jelmezei. Én barna csőnadrágban jártam, és olyan bőrzekében, amelynek a mellrészre össze volt hasogatva. Csodás az volt, hogy minket e jelmezekben is mindenütt elfogadtak. Mentorom Vas István, Schöpflin, Basch Lóránt, és ami a legcsodálatosabb, még olyan volt úrilánykák is, akik a zárdaiskolából szabadulva tulajdonképpen most kezdték a nagy életet. Elképzelhetetlen, hogy az ántivilágban szóba álltak volna ilyen topis hobókkal. De hát ez volt e korszak bűbájos fintora. Még az én szerzetesi cellámban is micsoda finom hölgyek jártak, micsoda bundákban. És csak egyetlen lázadozott, miért teszek ilyen nyomasztó, ronda képeket a falra. Legtöbbször egy fillér se volt a zsebünkben, néha valóban komolyan éhezünk, de verseim hónapról hónapra jelentek meg, a legtöbb a legjobb folyóiratokban. Talán ekkor voltam életemben a legboldogabb.

KL: - És a szerelem?

Jl: - Mind gyakrabban mutatkozott cellámban egy sárgabundás, igen mutatós leány, fejével magasabb volt nálam, igen karcsú, jóalakú, szépmozgású, és háromszögletű arcán elbűvölően világított széles állású, óriás kék szeme, korall színű, fűzfalevélvonal szája. Szelíd őzike nézése valósággal elbűvölt, s megvallom, az első pillantástól fogva nem voltam közömbös iránta, ami

azt jelentette, hogy álmaimnak, félálom-fantáziálásaimnak fő heroinája lett. Ekkor kezdtem leírni álmaimat versben, automatikus írással. Az első ilyen a *Mondd, ki vagy?* című, amely egy margitszigeti esti csatangolás emlékhangulata, a közepében egy látomással, amelyben a lány áttűnik Rembrandt Száz forintos lapjának Krisztus-imagójává. Ennek a versnek zenei előképe is van, míg fogalmaztam, a *Hammerklavier* lassú tétele szólt lemeztől, Wilhelm Kempff-fel. Csatangolásaink fő színtere a Margitsziget mellett a budai Vár volt, akkor még szörnyűségesen romos, kaotikus, elvadult. Arról beszélgettünk, hányán maradtak a bombázások nyomán holtan a romok között, szóba került a Regent-ház esete, ahol az óvóhelyre rázuhant a sokemeletes ház törmeléke, úgyhogy a bent szorultakat már nem tudták élve kimenteni, mert az óvóhely nem omlott össze, levegő, élelem és víz fogytán lassú halállal múltak ki.

KL: - Ha jól tudom, ott halt meg Gulácsy Irén, az író is.

Jl: - Erről emlékezik egyik versem, a *Séta a romok között*. Nagyon szeretem ezt a versemet, mert itt a két mélyen rokon téma, szerelem és halál teljesen zenévé oldódott. Ez már Schumann muzsikája, a *Csellóverseny*. Közben törvényes férj és feleség lettünk, pedig összeköltözésre anyagiak híján vajmi kevés volt a remény. Éva a Sarolta nevű lánykollégiumban lakott, éppen most készült a pedagógiai vizsgájára. Én, hogy közel lehessen hozzá, meg hogy mégis találkozassunk valahol, a Pusztaszeri úton vettem ki albérletbe egy padlás-szakaszt. Megyeri Barna ajánlotta, ő lakott a szomszéd részlegben, Wagner Ferdinánddal együtt. Másik szomszédom egy zeneszerző, Patasich Iván. A családjával együtt lakott ott. Szobám manzárd ablakán sárga zsírpapír.

De ez csak szimbólum volt, mert a tetőcserepeket a becsapódó aknák ugyancsak szétzilálták, számtalan résen kandikáltak be a csillagok, amelyek félelmes erősen szikráztak a 15-20 fokban hidegben. Beesett a hó, úgyhogy reggelre a télikabátom, amit a takaróm hegyibe magamra terítettem, itt-ott egész fehér lett. Mondanom sem kell, éjszakára még jobban felöltöztem, mint nappal. Nappali ruhámra ráhúztam egy tréningruhát, szvettet, a fejemet kendővel vastagon bebugyoláltam, csak az orrom maradt kint, mégis reggelre sokáig nem bírtam feltápászkodni, úgy meggémberedtek a tagjaim. Ennek a korszaknak verstöredékeiből állítottam össze egy montázst *Apró padlásszobánk* címmel.

2. Viszontagságos életem az ötvenes években²

*Apró padlásszobánk úgy csüng a semmiben,
mint bála gőzdarun.
A szomszéd kisbaba sírása elpihen,
ha fenn ezerkarún
kopog az óneső, az ócska celofánt
söpörve (ablakunk).
Ajtónk papírfalán a szél szakítva ránt...
Beh jó, hogy itt vagyunk!
Emlékszel, kinn a vad, foszlányos ég alatt
bolyongtunk hontalan.
Arcunkba szél kavart esőt, jeges havat.
A Duna hangtalan
sötéte ringatott, fáztunk a parti lépcsőn.
Jéggé fagyott kezünk.
Mindketten hittük: ez a bénaság a végső.
Már nem találkozunk.
Pár izgatott kamasz szaladt el és a kék
párák alá figyelt:
színes olajgyűrűk között egy vaksötét
kis félkör úszik el.
Egy hulla! – Felbukik lágy, omló mozdulatban:
Lemálltak rongyai.
Fogunk még egyszer így, ily fáradt, mozdulatlan
lebegve ringani.*

*

*Romos cseréptetőn lenéz a Hold. Jeges.
Szikrái játszanak.
Behull a hó. Ülünk, csuklyás kísértetek,
a kályhánkon átszalad
egy-egy rőt lobbanás, mint a haló parázs
tündér testedre szór.
Oh gótikus varázs!... Memlingi látomás:
ahogy nyújtózkodol.
Titokban egy a gondolatunk: gyerek.
Rá falsan károg a rím: minek?
Kutya ugathat, pénz beszél.
A lyukas plafonon,*

² „Az *Elvesztett otthonok* sorozatban a rádióban is, és átdolgozva a *Jelenkorban* is Jánosy István elmondta költővé válása történetét, azt, hogy világhírű építész nagybátyja befektetésként, Szirákon vett földet, és a költő édesanyját jelölte meg gondnokául. Költői sikerek, szerelem, házasság – erről szólt a korábbi elbeszélés (a felvétel ideje: 1986. február 24.). Megszerettük ezt a formát, életrajzát immár a Petőfi Irodalmi Múzeumban nekem mondotta tovább, egy esetleges folyóiratközlés alapjául. Az 1986. június 16-i beszélgetés alapján készítettük mostani szövegünket: a siker éveit után a megpróbáltatás pokoljárásáról” – ezzel a bevezetéssel jelent meg a *Tiszatáj* 1989. 5. számában (48-57.).

*papír ablakomon
csak úgy ömlik a szél.
Bagoly kering.
Lobogva ring
levetett ingem ágyam előtt. S álmom mégis gyerek.
De ha lenne, néki mit adnánk?
Vakolattal etetnénk, levegővel itatnánk!
Vagy mint homunkuluszt a testedből kivágva
őrangyalunknak küldenénk a másvilágba!*

J. I.: – Sajnos, megzavarta együttlétünket a valláskülönbség, amit végsőkéig nem akartam. Én ekkor a haladó szabadgondolkodás vizein vitorláztam. Álmomban sem tudtam elképzelni, hogy értelmes huszadik századi emberek számára a valláskülönbség probléma lehet. Nem voltam istentagadó, de az Istent nem képzeltem emberszabásúnak, ő a mindenség egésze, a minden mindenkiben. Jézusban pedig, akit imádtam, valami ideális kommunisztát láttam, aki szelíd eszközökkel akarja felforgatni a társadalmat, hogy az éhezők, a szegények kerüljenek fölül, a gazdagok alul, ahogy azt Mária hirdeti a Magnificat himnuszban. A vallásról Évával eddig sohasem beszéltem, el se tudtam képzelni, hogy probléma lehet. Polgári házasságot kötünk és kész. Hanem amikor őt először bemutatam anyámnak, kitört a vihar. Micsoda naiv voltam! Hogy örültem előre ennek a találkozásnak, hogy anyámnak egy szép, tiszta lelkű leányt mutathatok be, aki méghozzá felvidéki, mint mi. Előjönnek a varázslatos emlékek. És anyám szokott rámenős tapintatlanságával azon kezdte, hogy én evangélikus vagyok, és egész lelkészi és tanári egzisztenciám az egyháztól függ, nekünk csak evangélikus gyerekeink lehetnek. Majd a föld alá süllyedtem bosszúságomban. Éva rögtön megírta anyjának, azonnal jött a válasz: nekem kell reverzalist adnom. Íme: belecsöppentem egy vallásháború közepébe.

K. L.: – Ő milyen vallású volt?

J. I.: – Katolikus. Dühömben szegény Évának pakoltam ki: ilyen sötét, 17. századi, bornírt baglyok piszkítanak bele a mi szép kapcsolatunkba a 20. században, amikor értelmes, felvilágosult emberek számára ez egyáltalán nem lehet kérdés. Nincs megoldás, mondta, hagyjuk abba az egészet. De mégse tudtuk. Mindenesetre anyám gyűlöletes lett Éva szemében, és én is nagyon haragudtam rá tapintatlanságáért, hogy ezt a ronda huzavonát ő indította el. Késérő vigasz és elégtétel, hogy most, amikor ezt írom, már pontosan az lett valósággá, ahogy én akkor gondolkoztam. Egyben azonban tökéletesen egyetértett anyám és Éva: személyem megítélésében. Nem a hangya vagyok, hanem a tücsök, amelynek a jövőről semmi elképzelése nincs, a passzióknak él, s jelent élvezzi, a jövőről semmi elképzelése nincs, teljesen képtelen magáról és jövőendő családjáról gondoskodni. Tunya, léha. Pokoli nehéz helyzetbe kerültem. A Fasori Gimnáziumban már nem alkalmaztak, mert közben már hazajöttek a hadifogságból a fiatal tanárok. Különben is, a gimnázium megszűnt. Működhetett volna tovább, de a püspök, Dezséry, önként föladta, így fizetésem megszűnt ráadásul. És mennyit kerestem verseim folyóirat-honoráriumából? Zsebpénznek sem elég. És közben útban a gyerek. Felmerült a gondolat: vetessük el. Minden okunk megvolt rá. De ezt egyikünk se akarta, lesz, ami lesz, megtartjuk. És milyen jó, hogy így döntöttünk: János Sebestyén nemcsak gyönyörű gyerek lett, hanem mindkettőnkénél eszesebb, tehetségesebb. És áldott jó természetű, jámbor lény. Mennyivel szegényebb lett volna az ország nélküle és mennyivel szegényebbek mi! De a helyzetet azonnal meg kellett oldani, lakás és állás. Évát az unokanővérem révén ismertem meg, akinek a német szakdolgozatát lediktáltam Hölderlin megőrüléséről, és ami annyira tetszett

Thienemannak. Az Ilka utcában laktak, és ő tudott egy lakást a szomszédságukban. Persze, társbérletet. De azért határtalanul boldogok voltunk és lelkesen fizettük a gáz-villanyt, amit nagyrészt a társbérelő használt. Kérvényeim nyomán a főváros tanügyi osztálya a volt belvárosi Piarista Gimnázium helyén alakult általános iskolába helyezett el 1948. szeptember 1-jétől. Itt működni egy pedagógiához nem értő újoncnak borzalom volt a Fásor baráti, kedves légköre után. Az igazgató, egy volt tanyasi tanító mindenütt és mindenhol klerikális összeesküvést gyanított. Összeesküvők voltak szerinte a gyerekek, de persze, mi, a tanítók is. Szinte mindennap értekezett, órákig mondta harcias, gyűlölködő demagóg szónoklatait. Eközben engem nevezett ki jegyzőnek, ami annyit jelentett: szóözhönét nekem kellett jegyeznem és utólag legépelnem, éjszaka. És persze, estig benn kellett maradnom. Este azután még késő éjszakáig gépeltem az igazgató szóözhönét. Tanítani a Fásor után, bizony kínszenvedés volt.

K. L.: – Mit tanítottál?

J. I.: – Akkor még latint, magyart – ezeket a tantárgyakat. A gyerekekben volt valami sértődöttség, hogy őket többé nem a piaristák tanítják. Azok persze kemény fegyelmet tartottak, a katedrán ott volt a nádpálca. Én ilyesmikhez nem érttem. Különb is alkatilag a legalkalmatlanabb voltam pedagógusnak. Agyam rettenetes lassan forgott, a rendetlenkedőket sohasem tudtam agnoszkálni. Beszélni is nagyon nehezen beszélek, és ha közbeszólnak, nem tudom a szavamat folytatni, csak hápogok. A gyerekek hamar észrevették szellemi fogyatékosságaimat, provokáltak, és ügyetlenségeimen jól mulattak. Persze, az igazgató szerint e klerikális szabotázszt nekem jelenteni kellett volna. Volt is eszemben! Ezért persze én is szabotáló és cinkos lettem. Fél év után áthelyeztek Nagy-Budapest legtávolabbi zugába, Pestszentimrére. Az Ilka utcától villamoson másfél óra oda, de persze hamar rájöttem, hogy a Thököly útról vonaton is el lehet jutni oda, úgy egy óra. Legtöbbször a lépcsőn lógtam. A pestszentimrei iskolában egész más volt a légkör. Ott még ismeretlen volt a hisztérikus gyűlölködés, ami elébb annyira meggyötört. Minden vidékies volt és kedves. Volt egy kollégám, Komlósinak hívták és cigány volt. Boszorkányosan tudott hegedülni, hangszerétől egy pillanatra sem vált meg és az óráira is bevitte. Azután az ebédszünetben mindig játszott nekem, csodálatosan lekavarta Paganini Mózes-fantáziáját és a Beethoven-koncertet. Ilyenkor a Nirvánában éreztem magamat, feledve életem ezer nyavalyáját. Jelzem, a minisztérium irodalmi munkásságomra tekintettel órakedvezményben részesített, heti 10 órában kellett volna tanítanom. A helyi oktatási osztályon röhögtek ezen, taníthattam tovább 22 vagy még több órában. Ennyit ért a minisztérium. 1949 februárjában jelent meg a Válaszban az utolsó versem, a *Halottak, élők*. Ezek után megszűntem költőnek lenni. 1949. március 2-án született meg fiunk, János Sebestyén. És rá két hétre elütött egy autó a Thököly úton, eltört a bal alsó lábszáram. A sípcsont törésvégei összeecsúsztak. Dániel professzor megpróbálta egyenesbe visszaugratni. Vagy két órán keresztül gyúrták a csontomat, köszörülték össze a törésvégeket, hiába. Iszonyú fájdalom, mert a csonthártya idegei a legérzékenyebbek és azokat nem lehet lokálban érzésteleníteni. Nem sikerült. Utána a professzor nem győzött gratulálni nekem, hogy nem ordítottam. Életemben először hősnek ismertek el. Úgy volt, hogy leamputálják a lábamat. Már ki is tűzték a műtétet, épp nagypéntekre esett volna. Este megmondták, ne egyek semmit. Éjszaka nem tudtam aludni...

K. L.: – Akkor írtad *Operáció előtt* című versedet?

J. I.: – Pontosan. Ebből idézek is valamit:

Puha bársony macskatalpú éj

*A naplemente nem hagyott szegélyt
Valahol elhagytam testem tömegét
Mint fejbeütöttek veszett el minden irány a fent a lent
Nemlévő szemeim helyén érzem a kínzó végtelent
Az idő rendje is megbolydult Klóthó orsója visszafelé pereg
Emlékek úsznak mint való
Apám jön föl a sírból Gyerekszemem issza
Felébredek mint embrió – kopolyúim vér-mohaszakállnak
foszlányai csillangózva kaszálnak
Lábaim ős uszonyok.
Majd az is feloszlik
Egyetlen tinta éjjé bomlik a sejt a semmi
melytől mély álmunk lassan sejt: lenni
Puha tengeren fájdalom nélkül elázva elmerülni
Felpuffadt holttetem párázva felmerülni
Nem látod apám a Rémkirályt?*

Reggel Dániel professzor úgy döntött, mégse amputál, ha lehet, megmenti a lábamat. Egy szerkentyűre tették rá és átfűrték a bokámat, és arra kötöttek tíz kiló súlyt, az idővel széthúzza az izmaimat. A kórházban maradtam hét hétig. Aztán begipszeltek és hazaengedtek. Közben sorra látogattak irodalmi ismerőseim: Vas István, Basch Lóránt, Rába György és számos alkalommal Sárközi Márta. Nagyon jólesett, hogy ha már alá is merültem az irodalmi süllyesztőben, ők nem feledkeztek meg rólam. Másik nagy vívmány: akiket behoztak, azoknak nagyon súlyos bajuk volt. Megismerkedhettem minden emberi nyomorúsággal, kallódó emberek elmesélték életüket, egy Dosztojevszkij-világ élőben, megismerkedtem a haldoklással, az agóniával, bár az csodával határos, hogy két hónap alatt a kórteremben mindössze két ember halt meg. Gondold meg.

K. L.: – Te itt másodszor találkozol ilyen közvetlenül kórházi halálélménnyel, Sopronban már...

J. I.: – Úgy van, a háború alatt. A doni összeomlás után hazakerült fagyottak agóniája még rettenetesebb volt. De itt az időtartam miatt sokkal több élményben lehetett részem.

K. L.: – Ez helyileg hol volt?

J. I.: – A baleseti kórház, a Mező Imre úton. Éva hűségesen látogatott minden alkalommal, mindig magával hozta a csecsemőt. Az egyik orvos, Manninger, meg is rőtta ezért: minek hordja ilyen fertőzött helyre a babát? – Mert nincs kire hagyjam otthon – felelte Éva. Két hónap múlva hazakerültem járógipszben, és még két hónapig otthon maradtam. És ez jó volt, mert akkor már elláthattam a babát, Éva állásba mehetett. Újpesten kapott állást a Viola utcai általános iskolában. János tüneményes baba volt, még nem volt egyéves és szobatiszta lett és sohasem sírt és nagyon szeretett aludni. Ilyenkor nyugodtan zúgathattam a zongorán Mozartot, Beethovent, Schumannnt, nem ébredt fel a zajra. Nagy bajba akkor kerültünk, amikor a betegszabadságom lejárt, és újra tanítanom kellett Pestszentimrén. Újra ott lógtam a vonat lépcsőjén, járógipszben. Éva pedig ekkor Szigetszentmiklósról járt tanítani. Egymást váltottuk – már ahogy lehetett, és ha a váltás nem érkezett meg, a baba egyedül volt a lakásban. Irodalmi szerepem ekkor már teljesen megszűnt. A kórházban még fordíthattam, érdekes, hogy éppen a lábával gyötrődő Philoktétészt – azért lett az olyan stílszerű. Vas István szerezte ezt a

megbízást, majd még Chaucer egyik epizódját, aztán még fordítást sem kaptam, nem is lett volna időm rá.

K. L.: – Miért?

J. I.: – Valószínűleg azért, mert osztályellenségként lettem a Laci bácsi birtoka miatt minősítve, tudod? Amihez tulajdonjogilag semmi közünk nem volt. – Verseim persze nem jelenhettek meg. Ekkor epikával kísérleteztem, még Sopronban leírtam élményeimet a doni katasztrófából élve hazakerült fagyott katonákról, akik aztán sokan itthon haltak bele súlyos fagysebeikbe. Most is ilyen epizódokat próbáltam megírni kallódó, halódó, nyomorúságos embersorsokról; Halál Angyalföldön. Persze, ezek nagyon sötét és tragikus költemények, sok ezer fényév távolságra voltak a megjelenhetéstől. Az irodalmi körökkel pedig minden kapcsolatom megszakadt. De azért voltak szép pillanatok is. Például a babaszolgálat. Hogy ennyire szép az a gyerek és jó, alig van vele gond. És nekem maga Éva volt szép, szebb, mint amikor megismertem, a szülés után arca még simább lett, lágyabb vonású, melle kidomborodott. S milyen gyönyörű látvány volt, amikor szoptatott raffaellói Madonnaként! S amikor vállára kapta kopott, rövid pelerinjét és rohant az iskolába, és amikor megjött, rögtön a babával beszélgetett. Ezeket a pillanatok nem lehet soha elfelejteni.

Rendszeresen feljárt két ifjú barátom, most már zeneakadémikusok voltak. Aurél hegedű-, Zoli zongora tanszakon. Magukkal hoztak egy csinos, kissé molett lányt is, az éneket tanult. Aztán muzsikáltak. Zoli improvizált a zongorán, Auréllal én a Schumann nagy d-moll szonátáját játszottam, Mozarttól a B-dúr szonátát és kísértem a Beethoven és Brahms Hegedűversenyt. A lány pedig Mozart-áriákat énekelt, Zoli kísérte. Különösen szerettük az Éj királynője áriát. És a nagy zajban a baba békésen aludt. A muzsika – ez volt az egyetlen örömöm ez idő tájt, míg zenéltünk, ha rövid ideig is, föloldódott kínzó szorongásom. Az iskola kifacsarta minden energiámat. Közben átkerültem az Illatos úti iskolába, ahová Nagy-Budapest legvásottabb kamaszai jártak. Még a kiváló tanárok is panaszkodtak, hogy nehéz elboldogulni velük, hát akkor mit csinálhatnak az én óráimon, amikor pokolian idegesítő, lassú felfogású vagyok, és a stiklik tettesét sohasem veszem észre, és ha a szavamba vágnak, a szó szoros értelmében megkukulok. Aztán iparkodom az állandó zajongást túloldítani, és ez végsőkéig kimerít. Abszolút nem vagyok alkalmas az ilyen korú kamaszok oktatására, de ezt nem mondhattam meg az igazgatónak, örülhettem, ha egyáltalán állásom van. Mivel a gyerekőrzést most már egyáltalán nem tudtuk megoldani, átköltözött hozzánk Rozsnyóról az anyósom. Ez persze nagy segítség volt, mert megoldódott a babaőrzés és a háztartás, ugyanakkor nehézségek is támadtak. Rögtön összeveszett a társbérlelővel, a gáz-, villanyfogyasztás miatt, és ezután folyt a háború a két fél között. Évát meg egyre inkább ellenem hangolta. Az volt a meggyőződése, hogy lánya rossz házasságba csöppent, hogy én alig keresek valamit, ügyefogyott vagyok és lusta. Közben Éva keresete is jócskán megemelkedett. Jóval több lett, mint az enyém. Ugyanis az oktatási minisztérium nemzetiségi osztályára került előadónak és emellett ő írta a szlovák nemzetiségi iskolák tankönyveit. Hogy tudhattam volna vele keresetben versenyre kelni én, az osztályellenség, akit merő rosszakaratból minden évben más-más iskolába helyeztek át, lehetőleg a lakásomtól a legmesszebbre. Közben az izgalmaktól és a kimerültségtől 49 kilós csontvázzá fogytam. Délben az iskolában ebédeltem, otthon meg a legkevesebbet ettem, nehogy anyósom még azt is nehezményezze, hogy sokat eszem. Különben sem volt étvágyam. Évát is alig láttam, csak este jött meg, megtisztálkodott és lefeküdt anélkül, hogy hozzám szót is szolt volna. Közben mi történt a szüleimmel? A sziráki birtokot anyám borzalmas nehézségek árán valahogy rendbe rázta. Még a beszolgáltatást is állta. Apám a kötelező 35 év szolgálat után

nyugdíjba ment, és leköltözött Szirákra, hogy anyámnak segítsen. Szerette a fizikai munkát és szenvedélye volt a kaszálás. Óriási területeket learatott. 25 holdat, kérlek.

K. L.: – Egymagában?

J. I.: – Egymagában. A Fehérhajó utcában Magda nagynéném tartotta a frontot. Ugyanis a nálam 24 évvel fiatalabb Eszter húgom már iskolába járt. 1950 után a sziráki maradék 100 holdat az állami gazdaság bekebelezte, így anyám, apám is felköltözött Pestre, a két kis szobába zsúfolva a sziráki bútorokat is. A nagy szekrények, a nagy asztal, a sok fotel és szék, a zongora az ágyak – minden talpalatnyi helyet elfoglalt, alig lehetett mozogni köztük. Magda nagynéném szlovák és szerb nyelvtudása alapján most már oroszot tanított egyik iskolában.

Most megint más téma. Laci nagybátyámmal, míg anyám a sziráki birtokot vezette, sűrűn folyt a levelezés. Most már egyre ritkábban. Pedig most kaptuk tőle a legértékesebb leveleket. 1945-ben Európába költözött, miután felszámolta sanghaji irodáját és eladta ottani ingatlanait. Felváltva lakott Luganóban és Rómában. Luganóból gyakran átjárt Asconába barátjához, Kerényi Károlyhoz, és élénk eszmecsere folyt köztük.

K. L.: – Ő volt a te tanárod.

J. I.: – Igen, a bölcsészeten. Laci nagybátyám ugyanis nem volt egyoldalú műszaki értelmiségi, gimnazista kora óta érdekelték a humaniorák, főleg a teológia, filozófia és történelem. Most aztán belecsöppent az archeológiába is. Sanghaji közel 20 éves működése során számos diplomát tervezett a különböző keresztény vallások számára, és a munkájáért sohasem kért honoráriumot. Így tervezett több katolikus diplomát a különböző szerzetesrendek számára. Amikor elbúcsúzott, az egyik rendfőnök, már nem tudom, jezsuita-e vagy ferences, egy levelet adott át neki, hogy mutassa be a Vatikánban. Mikor erre sor került, legnagyobb meglepetésére közölték vele, a pápa fogadja őt külön kihallgatáson. Öszentsége XII. Pius megköszönte tervezői szolgálatát, és szívélyes beszélgetés során megkérte, hogy mint szakértő, vegyen részt a Szent Péter Bazilika alatt folyó ásatásokban. Az ásatások szenzációs leletet ígértek, a pápa azt kívánta, hogy a feltárások minden mozzanatát nemzetközi tekintélyű szakemberek, régészek, építészek ellenőrizzék, Laci bátyám mint szemtanú, mindvégig jelen lehetett a feltárás minden mozzanatában, így annak az urnának a megtalálásánál is, amely Szent Péter csontjait tartalmazza. Az ásatások fő részének lezajlása után átköltözött Amerikába, a kaliforniai Berkeley-be. Az ottani egyetemen vetített képes előadással beszámolt az amerikai régészeknek a római ásatások eredményéről, 1950. február 8-án. Ezt olyan érdeklődés kísérte, hogy az Államok külügyminisztere Washingtonból Berkeley-be repült, hogy ezt az előadást meghallgathassa. Az ásatások rendkívüli technikai nehézségekkel jártak, ugyanis mélyen a templom padlózata alatt az alapfalakat meg nem bolygatva kellett üres tereket kialakítani, és azokat folyton tágítani a feltárandó felület kiszabadítására. Rendkívül bonyolult és nehéz feladat. Ennek statikai megoldásába kapcsolódott bele Laci bátyám. Hadd másoljak ide néhány mondatot az előadásból.

K. L.: – Ő akkor ezeket levélben nektek megírta?

J. I.: – Hogyne, ő részletesen beszámolt ezekről.

K. L.: – Szóval írhatott akkor, vagyis ti kaphattatok levelet.

J. I.: – Igen, állandóan leveleztünk. Hát persze, ez se számított valami előnynek. Most hadd idézzem. „Egyezően a New York Times riportjával, a bejárat biztosítva volt a két kamrához, ha

a kőtörmeléket eltávolították. Pénzdarabokat találtak a sírkamra padlóján, amelynek dátuma egyezett azzal az idővel, amikor Péter Rómában prédikált és meghalt. Voltak ott későbbi dátumú pénzek is, német, németalföldi, magyar, litván és más zarándoktól eredő. A zarándokok, akik meglátogatták a sírokat, tették ezeket a pénzeket az offertoriumba. A falakon sok felirat volt. Néhányon közülük ez volt: Ave Petrus! s alatta az aláírók neve. A sírkamra közepén terrakotta edényt találtak, ebben voltak Szent Péter csontjai. Öszentsége a pápa azonnal meglátogatta a kriptát, és az urnát a csontokkal a dolgozószobája melletti magánkápolnájában helyezte biztonságba, míg a restaurációs munka befejeződik. A Times riportja szerint a titkolózás oka evidens. A pontifex utasította archeológusait, hogy annyira a legvégső határig megcáfolhatatlan bizonyítékokat gyűjtsenek, hogy ne lehessen kétségbe vonni a lelet autentikus voltát. Öszentsége jóváhagyta azt a javaslatot, hogy a világ vezető archeológusait hívják meg, hogy személyesen ellenőrizhessék a leleteket.” Eddig az idézet.

Újabb szerencsétlenség: atyám nyugdíját megvonták. Dezséry püspök anélkül, hogy a telekkönyvi kivonatokat és a gyámügyi iratokat megtekintette volna, pusztán hallomás alapján apámat kinevezte földbirtokosnak és mint ilyet, jelentette az állami hatóságnak. Pedig apámnak és anyámnak soha nem volt még egy sírhelynyi saját földje sem. Politikai kifogás sem merült fel ellene az igazoltatásnál, hiszen az antivilágban a Fasorban közismerten ő volt a legdemokratikusabb tanár. Nem számított. A püspök szerint ő földbirtokos, és ugrott a nyugdíj. Darab ideig hiába szaladgált állás után. Aztán valaki ajánlatára felvették a Felten és Guillaume gyárba portásnak a hátsó kapuhoz. Ez ellen az állás ellen nem is lehetett panasza: nem volt terhes. Ideje javát olvasással és kedélyes beszélgetéssel töltötte. Télen barátságos dobkályhában villogott a tűz, a pihenő munkások ide jártak melegedni, akkor vidáman folyt a szó. A gyár ekkor az oroszok kezében volt. 1952-ben azonban átvette a magyar állam. Az új vezérigazgató soknak találta a létszámot, szerinte a hátsó kapuhoz nem kell portás, kérjék el a kulcsot az első portáról. Elbocsátották. Kihez menjen? Egyetlen reménye még a főmérnök, az üzem általános irányítója. Régi ember, talán megérti. – Nem tudom alkalmazni, sajnálom – mondta szigorúan. Az öreg végignézett a mérnökön, az megérezte, mert enyhébben hozzátette: menjen a szomszédba, ott keresnek embert.

Otthon csak az örökös veszekedés várta. Anyám dúltan ordított vele: trotli, élehetetlen alak! Már mindenki visszakarta a nyugdíját, mert utánajárt. Menj el a volt tanítványaidhoz, akik magas pozícióban vannak, kérd meg őket, járjanak közbe. – Nem megyek, inkább éhen halok. Én nem kilincselek, nem kunyerálok. Hogy aztán ajtót mutassanak? Ők jöjjenek rá, mit tettek velem. Velem, aki... – Eszébe jutott az emlékezetes Kossuth-nap, amelynek előestéjén a tankok dübörögtek be a városba. A gimnáziumban ő volt az ünnepi szónok. Azt mondta: „Vége az ország függetlenségének. Ide vezetett, hogy az ország urai semmibe vették Kossuth intelmeit. Hány százezer magyart áldoztunk föl a Molochnak esztelenül, és még hányat fogunk? Aztán bukunk a vesztes oldalán. Vae victis!” Csoda, hogy életben maradt. És most ez a hála. Másnap ott állt a szomszéd gyár művezetője előtt. – Mi kell? – Előadja higgadtan. – Van munka, de még ezek sem bírják. Mázsás terheket kocsiba rakni nem játék. – Letörten kóválygott haza. Egyszer csak ráköszön valaki, Kovács, az építők diszpécsera: – No mi az, miért lógatjuk az orrunkat? –

Miután az öreg elmondta, Kovács elgondolkozott. – Várjon. Jöjjön velem. Majd kitalálunk valamit. Vissza a gyárba, egész a jól ismert bódé közelébe. Kovács odalép az egyik kőműveshez, az öreg régi ismerőse, hiszen ez is odajárt melegedni a portásfülkébe. Hallgatag ember, mégis annyit tudott róla, hogy van egy ötéves fia, és ez a fiú és az asszony a mindene.

Amikor egyszer arról folyt a szó, dolgozzék az asszony vagy se, Nagy Jóska megjegyezte: én nem engedem dolgozni az asszonyt. Megkeresek annyit, hogy ne kelljen dolgoznia. – Na, Jóska, itt az új talicskás, meglátjuk, bírja-e. A kőműves csak vállat vont. Körülbelül 100 méterről kellett odatalicskázni a téglát, meszet, homokot. Elsőre jól megrakta a talicskát. Belefeküdt, hórukk! A kerék meg se moccant. És mintha lenn, a hasfalában valami megszakadt volna, mint láda alatt a feslett gurt. – Ne rakjon annyit! – mordult rá a kőműves. Rakott feleannyit. A felázott agyag így is visszafogta. Rémülettel látta, mint tűnik el rögtön a kőműves keze alatt az a pár téglát, amit hozott. Már sejti: a kőműves nem lesz ki a normával és őt innen kiteszik. A kőműves ott állt előtte: pihenjen. És megtolta a talicskát, pillanat alatt fordult kétszer annyi téglával. Hazafelé hasfala úgy szúrt, alig bírt lépni. Az esthomályban suhogott az eső. A csatakos útesten tűzfehér, önnön farkukba harapó kígyók s fények. Pocsolyák villogása autógumik alatt. Ilyen időben ütötte el a fiát egy autó. A villogó fények elkápráztatták, akkor vette észre az autót, amikor már a két lámpa között volt. Istenem, ha most... az megoldana mindent. Azaz, nem oldana meg semmit, de legalább nem őt nyomná a gond. Már az ötödik villamos ment el az orra előtt, az emberek fűtőkben lógtak rajt. Üresebb villamosra várni reménytelen. Végre egynek megfogta a kapaszkodórúdját és fölugrott a lépcsőre. A sín a pocsolyába merült, a kerekek után suhogott a víz. Egy előtte lógó hájas alak megfészkelődött és kinyomta őt. Ujjai elernyedtek, érezte, hogy sorra szakadnak le a kapaszkodóról. Szerencsére a villamos annyira tömve volt, hogy kifelé esett és nem a kerekek alá. De ruhája teljesen átázott, összeszakadt. – Holnap? Holnap újra? – Másnap reggel jóval korábban jött, mint a kőműves, úgyhogy amikor az a vakolást kezdte, már vagy nyolcfordulónyi téglát odahordott neki. A maltert is kikeverte. Igyekezett okosan rakodni és tempósan járni a fordulókat. Pár óra múlva így is kifulladt. Rémülten gondolt rá, hogy a kőműves elveszti a türelmét és túlad rajta. Elvégre a keresetéről van szó. – Tata, mi volt maga azelőtt? – kérdezte váratlanul a kőműves. – Gimnáziumi tanár. – És mit tanított? – Történelmet. – No, arra taníthat engem is! Ez mentette meg az állását. A kőművest szenvedélyesen érdekelte a magyar történelem. Minduntalan kérdegette az Árpád-házi királyokról, Mátyásról, Rákócziáról, a szabadságharcról. Ő csak mesélt. Ilyenkor a kőműves megfordult néhány rakománnyal. Különösen az ebédszünetekben folyt a szó. Ilyenkor mindketten letelepedtek egy felfordított talicskára. No, majd lesz mit mesélni a gyerekeknek, ha már nagyobbacska lesz. Jó néhány hónapig, majd egy évig ment az így. Hanem a sérve egyszer kiugrott, alig lehetett visszatuszkolni, így a talicskázást nem folytathatta tovább. A kőműves szólt a szállítmányozóknak, nem vennék-e át kocsikísérőnek. Hát csak úgy pro forma. Egyszer, amikor hazajött, anyámat nem találta otthon. Elvitték a mentők. Elvágódott, úgy találtak rá. Féloldalára megbénult. Agyi érgörcs. A hórukkbrigád apámmal együtt három tagból állott. A főnök volt a sofőr, egy nagytermetű tahó, az ántivilágban önálló pékmester volt, híres a kiváló minőségű és sokféle kenyereiről és süteményeiről. Elve volt, két óra után nincs munka, ilyenkor lődörögni kellett, de úgy, hogy az serény tevékenységnek lássék, vagy lebonyolítottak egy-két feketefuvar, amire apámat nem vitték el, de szigorúan meghagyták, jól rejtőzzék el a telep területén. A brigád második tagja, egy notórius borissza, sovány volt, mint a kóró, mégis olyan erős, egy fél marhát becipelt a hátán egymaga. Sohasem engedte nagyot emelni az apámat, a nagyobb súlyokat mindig maga emelte vagy ketten a sofőrrel. Megható volt, hogy vigyáztak apám egészségére. A derék borissza minden elsején és tizenötödikén önkényes szabadnapot tartott, a fizetését különben a felesége vette fel. Amikor éppen rakodtak, az utcán szembejött vele Eötvös-kollégiumi konszolidárisa, akkor egyetemi tanár, rendkívül megdöbben, amikor apámat rakodni látta. Ezt a munkát sem folytathatta a végtelenségig, kizáródott a sérve. Sebésznek kellett visszaügyeskednie, hová menjen, ahol még fölhasználhatják ilyen rokkantan? Szerencsére a metróépítkezésen, a Déli

vasútnál kerestek szerszámkiadót, akinek alig kellett fizikai munkát végeznie. Beállt oda. Főnöke hamarosan megkedvelte, mert az anyagfelhasználásnál sokat kellett köbözní, és ezt apám jobban és gyorsabban csinálta, mint ő, hiszen a számtant még a bencésektől tanulta. Közben anyám is munkába állt a közeli jelmezkölcsönzőbe varrónőnek. Néha rosszul lett, összeesett. Anginás roham. A műhely levegőtlenése sem tett jót neki. Apám sohasem panaszkodott a sorsa miatt. Este vidáman mesélte napi kalandjait. És nem győzte dicsérni a munkásokat. Hogy milyen derék, becsületes, tisztességes emberek, mennyire önzetlenül segítik a gyöngét, nyíltak, őszinték, nem érdekli őket a politika, szidják a kurzust kutyaúl. A földalattinál még együttérző barátira is talált: együtt dolgozott egy széparcú, kedves fiatalasszonnyal, a Bethesda lelkész lánya volt. Egyetemi diplomát szerzett, de apja és férje miatt nem vették föl, csak segédmunkásnak, annak is csak a metrónál. Férje katonatiszt volt, a háborúban repesz érte a fejét. Ha pár milliméterrel mélyebbre hatolt volna az agyban, már nem élne, de így is alig tudták megmenteni. A kórházban esküdtek össze, utóbb a férfi még sokáig feküdt otthon, majd a malomhoz került segédmunkásnak. Egyszer csak szól a telefon, anyám hív: azonnal keressem fel őket. Rohanok. Elmondja, a házimestertől megtudta, hogy ők rajta vannak a kitelepítendőök listáján. Azt ajánlotta, költözzék be hozzájuk valaki egész közeli családtag, például a gyermekük, aki nincs kompromittálva és állásban is van. De nem elég, ha csak bejelentkezik, náluk is kell laknia. Elmondtam Évának, rendkívül megdöbbsent, és kijelentette: ha én tőlük elköltözöm, még ha átmenetileg is, akkor kapcsolatunkat befejezettnek tekinti. Elvállunk. – Most mit csináljak? Életem legnehezebb döntése. Évát, ha lehet, még jobban szerettem, mint az első időben, el se tudom képzelni, hogy még valakivel kapcsolatba legyek testileg, akár lelkileg. Ugyanakkor, ha szüleimet elviszik és ott bajuk lesz, esetleg meghalnak, sohasem fogom megbocsátani tudni magamnak, hogy nem segítettem rajtuk. Végül mégis úgy döntöttem, elköltözöm. Éva, ha most nem, egyszer majd csak megérti, és ha elvonult a veszély, újra összeköltözhetünk.

De ő komolyan vette, amit mondott, ettől kezdve mindenféle közeledésemert ridegen elhárította és bizonyos idő múlva beadta a válókeresetet. Következett életem legszomorúbb és legreménytelenebb időszaka. Ekkor már Zuglóban, Rákospalotához közel, a Miskolci úton tanítottam, mégpedig orosz három műszakban: délelőtt a fiúkat, délután a lányokat, este a dolgozókat, közel heti 40 órában.

K. L.: – Te oroszul jól tudsz?

J. I.: – Nekem középiskolai tanári szakvizsgám van. Reggel hétkor indultam és este tízkor kerültem haza. Közben ugyanis beiratkoztam a középiskolai tanári képesítést nyújtó orosz levelező tagozatra. Eddig, mivel a görög, latin, pszichológiai szakommal az általános iskolában nem tudtam mit kezdeni, helyezgettek összevissza, évenként más-más iskolába, és mindenféle tantárgyat kellett tanítani, még például ábrázoló geometriát is. Különben is, még gimnazista koromban eltökéltem, hogy Dosztojevszkijt és Tolsztojt eredetiben fogom olvasni, és most ezt is megvalósítottam. Elolvastam a *Bűn és bűnhődés*t, továbbá a *Karamazov testvérek* és a *Háború és béke* tekintélyes részét eredetiben. Persze, éjszaka, és a villamosban. Hozzászoktam a napi négy órai alváshoz. Én, aki anyósom szerint lusta vagyok. Le is tettem az orosz nyelvi alap- és szakvizsgát, a legjobb eredménnyel. Az éjszakázás miatt három-négy óra után már bizony ellankadtam. Hogy feldobjam magam, a szünetben átszaladtam a szomszéd kocsmába és bedobtam fél deci törkölyt. Törkölyt azért, mert ez volt a legolcsóbb motalkó, 2,50-ért. Ugyanis rettenetesen kellett spórolni. A fizetésem több mint felét leadtam a gyerekeknek – nem volt sok –, aztán még anyámékat is kellett támogatnom. Még délután is bevágtam egy féldecit,

aztán este 10-kor hazafelé menet is, hogy legyen energiám olvasni. Írásra végleg nem adódott se időm, se energiám. A szellemmel egyetlen kapcsolatom maradt, hogy délben, az ebédszünetben az iskola zeneszobájában a zongorán lekavarhattam egy-egy Mozart-szonátát. Így éltünk Pannóniában... És az írás? Ez idő tájt úgyszólván semmit sem írtam. Még az Ilka utcában inkább. Amikor az Illatos úton már végleg nem tudtam tanítani a csibészek zajongásától, elővettem Petőfi és Arany egyik-másik elbeszélő költeményét, például a *János vitézt*, *Bolond Istókot* és a *Toldi szerelmét*, és abból olvastam fel nekik. Ez legtöbbször hatott, elcsöndesültek. Persze, közben magyaráztam is nekik. Megható, hogy ezek a kis vásott kölkök mennyire szerettek mesét hallgatni, még a 14-15 évesek is. Hát, ha nem is volt ez szabályos óra, de talán még többet kaptak irodalomból, mintha előírt szövegeket agyoncsócsáltam és agyonideologizáltam volna. Majd Petőfi és Arany a szó szoros értelmében mindennapi kenyere és megváltó lett – macskakörmök közt a megváltó. Arany meg szinte maga után húzta Zrínyit. Elővettem a *Szigeti veszedelmet*. Ekkor döbbsentem rá, milyen remekmű. A kompozíció, az életsorsok, a nehéz veretű, zengzetes magyar nyelv. Olyan bűvös, mitikus fényárny játéka van, mint a Rembrandt-képeknek.

Önkéntelenül Zrínyire hangszereltem át verseimet. 1949-ben megírtam *A dolhai vereség hírét*, 1950-ben a *Zrínyi halálát*, *Rákóczi nagy esküjét* és a többi kuructöredékeket, amelyekben Flótás Jani szerepel. A Fehérhajóban már nem volt időm ilyesmikkel bíbelődni, 40 órában tanítottam és végeztem az orosz nyelvi tanfolyamot. A legtragikusabb az volt, hogy belém bűjt a féltékenység ördöge, és annyira kínozott, hogy alig tudtam helytállni reggel 7-től este 10-ig tartó pokoli szolgálatomban. Lelkiállapotomat tökéletesen kifejezi a *Szunyogh Gáspár históriája* című poémám, ahol a költött történetben is élesen kirajzolódik helyzetem és őrjítő indulataim. Hajszálon múlt, hogy bele nem örültem. Talán csak az mentett meg, hogy ki tudtam írni magamból őrjöngésemet. A legmegalázóbb és legfájdalmasabb éppen az, hogy az ember csak akkor döbbsen rá, mit jelent neki egy másik ember, mennyire szereti, mennyire kötődik hozzá, amikor már elvesztette. A *Szunyogh Gáspár históriáját* 1952 nyarán írtam, már hivatalos elválásunk után.

3. Pokoltánc szarvasokkal³

K. L.: – Ezzel a címmel írtad meg lírai számvetésedet életed legválságosabb korszakáról.

J. I.: – Nehéz erről a korszakról beszélni, mert itt nagyon mélyen személyes dolgok történtek, amit általában az ember nem szokott a nyilvánosságnak átadni, de én kénytelen vagyok vele, mivel azt tűztem ki egyik irodalmi célomul, hogy a lélek mélyrétegeit tárom fel, elsősorban saját magamban, úgy tekintem magamat, mint egy pszichoanalitikai laboratóriumot, és úgy próbálom a helyére tenni, megfejteni külső és belső élményeket. Mivel most egy olyan részlet közeledik, amiről nagyon nehéz első személyben beszélni, szokásom szerint a lírai alteregóm nevében, Kakucsi nevében, harmadik személyben mondom el ezt a történetet.

1953 nyara. Kakucsi könnyed léptekkel ment át a Ferenciek terén. Jó kedve volt, bár semmi oka nem volt a vidámságra. Még mindig szerelmes volt feleségébe, noha egy év óta már hivatalosan elválva, külön éltek, lakása sem volt, fizetése igen kevés, annak is a felét odaadta gyerekértartásra. De úgy járt, mintha léggömbként lebegett volna a föld felett, és nem gondolt semmire. Ekkor vette észre az Egyetemi Könyvtárral szemben, a járdán, ott állt egy gimnáziumi osztálytársa, Sikuta Guszti, és egy mutatós nővel beszélget. Aránylag magas volt a lány, széles vállú, karcsú derekú, magas homlokú, szelíd, őzikeszemű. Ekkor villant meg benne: „Hiszen ezt a lányt már láttam, mégpedig igen gyakran”. A lány is régi ismerősként köszöntötte. Négy évig együtt jártak a bölcsészetre. Nap mint nap látták egymást, de akkor nem beszélgettek. Kakucsi balekságára vall, hogy nem ismerkedtek össze. Viszont 1949 telén, amikor Kakucsi járógipszben ödöngött, egy napon bement a Belvárosba, hogy emlékeit idézze. Bánkódva állt meg a Darling eszpresszó előtt, ahol az 1945 utáni boldog esztendőkből nap mint nap ücsörgött Mándyval, Vajda Bandival, Szabó Edussal együtt. De már rég becsukott az eszpresszó, és az iskola miatt, amely egész napját elvette, nem találkozhatott barátaival. Akkor régi ismerősként köszöntötték egymást, és hosszan beszélgettek. Kakucsi nagyon elkeseredett volt, egyre azt hajtogatta, nem érdemes élni. A lány mégis rokonszenvesnek találta, és – mint később megvallotta – akkor az villant át a fejében, „de jó volna, ha ő volna a férjem”.

És most ott álltak újra, egymással szemben, és vidáman ismételték bölcsész emlékeiket. Sikuta hamarosan otthagyták őket, és ők leültek a Kárpátia előterébe, egy pohár sörre. A lány – Katalin – fél órája vette át orosz gimnáziumi tanári oklevelét, Kakucsi pedig most fejezte be az orosz középiskolai tanári tanfolyamot. Éppen egy Puskin-kötetet szorongatott, elkezdtek olvasni az Anyegint. Kakucsi csodálta, Katalin milyen jól tud oroszul. Később megtudta, beszélni is ugyanilyen jól tud. Sokáig olvasták, lelkes felbuzdulással, boldogan váltak el, megbeszélték a következő találkozót. Amire a lány nem jött el. Kakucsi csalódottan dűnnyögött: „ez is olyan csak, mint a többi, fűtyülök rá.” De nem fűtyült, mert hamarosan kézhez kapta a lány levelét, nagyon szabadkozik és újabb időpontot ajánl találkozásra. Kakucsi rajongásig szerette a pest-budai Duna-tájat, persze ott lakott a közelben, a Fehérhajú utcában, akármikor kimehetett a Duna-partra, leült a rakpart lépcsőjére, és elmerengett a szemben levő Gellérthegy-Palota-Mátyás templom látványán, múltján, jelenén. Számos versében megjelenik a táj, mint téma, nemcsak dekoráció.

³ Készült a Petőfi Irodalmi Múzeumban 1990. január 11-én, az átdolgozott változat megjelent az *Új Írás* 1991. 1. számában (48-62.).

*A Dunán úsztak kék papírhajók
Gyerekek hajtogatják fenn az égben
Ezüstös szálú szél fújta hajunk,
s borzolta a vizet suhanc szeszéllyel,
S felolvastam Neked a Zrínyi halálát.*

Nemcsak a *Zrínyi halálát* olvasta fel, hanem a *Zrínyi pokoljárását* is, amely a könnyes, vészterhes magyar jövőt sejdítette föl, és figyelte, milyen hatással van a lányra. Katalinnak egészen megrendült az arca, és könnyek csillogtak a szemében. Kakucsi ettől szinte eksztázisba esett. Sose hitte volna, hogy a magyar fátum feletti borongása a nőknek valaha is tetszeni fog, hiszen az volt a tapasztalata, hogy az ilyesmihez semmi érzékük. Aztán Dosztojevszkijről beszéltek. Kamaszkorában Kakucsi annyira hatása alá került, hogy még álmaiban is Dosztojevszkij történeteit álmodta tovább. Hogy élt Raszkolnyikov és Szonya, Dimitrij és Grusenyka Szibériában, száműzetésben, mi lett Aljosával... Dosztojevszkij láttatta meg Kakucsival Jézus alakját, amelyet ezentúl végleg a magáénak érzett, ő a megvigasztalója a megalázottaknak, a megszomorítottaknak, a gyengéknek, gyermekeknek, akiket az életre valók, az erőszakosak bántanak, s végül is kiszorítanak az életből. Jézus nekik igazságot szolgáltat, hisz nekik is joguk van a boldogsághoz. A lány is pontosan így érezte, ő is Dosztojevszkij Krisztusát őrizte a szíve szentélyében. Kakucsi egyre csak nézte, csodálta szelíd és ártatlan arcát, amelyről lerítt, hogy ő is a sértett és lenézett gyengék közé tartozik, mert semmi erőszakosság nincs benne. Épp a Lánchídon mentek, amikor Kakucsi, csak úgy önkéntelenül, megszólalt, jó lesz nekünk együtt. Később megtudta a lánytól, hogy e szavait ő is ugyanúgy értelmezte: mint férj és feleség együtt. Harmadik találkozásukkor kimentek a Margitszigetre. Fújta a szél, húztak dél felé a felhők, hajlongtak, suhongtak az öreg fák, titokzatosan. Pepitájuk szikráztatták a toll-sugárlombú jegenyék. Nem sugárzott róluk sem a fenség, sem a boldogság. Kakucsi cingár ötven kilójával, kirojtosodott nadrágijával inkább madárijesztőre hasonlított. Magukról beszéltek. Kakucsi a volt családjáról, a lány egy viszonzatlan, nagy szerelméről, ami miatt kutyául érzi magát.

Gazdátlaná kiveret kutyák, kivallódott szívük sebe... Úgy tervezték, hogy uszodába mennek, fürdőruha is volt náluk. Pillanatnyilag ott ültek a rakparton, Kakucsi nagy előadást tartott az esszéusokról. Aztán, ha már romantika, legyen romantika, azt indítványozta fütyülve illemre, zsarukra, fürödjének meg rögtön, itt, a Dunában. Meglepetésére a lány hajlandó volt erre is, egy fűzfabokorban rögtön vetközni kezdett, a fiú a háta mögött örködött, nem jönnek-e járókelők. Vidáman úszkáltak, a lány csak utólag vallotta be, nem tud jól úszni, még sosem úszott úgy, hogy ne érjen a földet a lába, de most bízott benne, hogy a fiú kimenti.

Kéz a kézben ültek egy padon, suhogó fák alatt. Közben teljesen besötétedett. A távoli lámpák sejtelmesen világítottak néhány fát, mintha azok emberi alakok volnának, bő köpenyegben. A lány magáról beszélt. Végül is őszintén elmondta, hogy nagyon szerelmes volt valakibe, és nagyon fájt, hogy az nem viszonzta az ő odaadását. Még néhány nappal ezelőtt is... Ez megdöbbenetette Kakucsit.

– És most?

– Most a tied vagyok.

– Csak az enyém?

– Csak a tied. Ameddig meg nem unsz.

– És nem kell az a másik?

– Most már soha.

– Ez a gyerekes egyszerűség lenyűgözte Kakucsit. Ahogy mindent elsőre kitálalt, amiről a nők bölcsen hallgatni szoktak. Pszichológiailag is esztelenség. Rögtön az első alkalommal így kitárulkozni. Ez a legtöbb férfit visszariasztotta, bántotta volna a hiúságát, hogy ilyen könnyen elérhető beteljesülésbe csöppen. Ilyesmit nem lehet komoly esetnek venni. Érdekes, hogy Kakucsi épp emiatt vette komolyan a lányt. Egy lélek, amelynek ennyire nincs védőpáncélja, ennyire gyanútlanul kiszolgáltatja magát, az feltétlenül védelemre szorul. Csigaházra. Teknőcpáncélra. S hozzá még valószínűtlenül jó szíve van. Ezt megérezte. „Én leszek a védőpáncélja” – gondolta Kakucsi, és ezzel meg is pecsételődött a kapcsolatuk. Végleg. Örökre. Azóta is a féltés a legerősebb érzés, amit iránta érez. Dosztojevszkij magyarázta meg: a gyöngét, a kényre-kedvre kiszolgáltatottat kell a legjobban szeretni és óvni.

Minthogy mindketten tanítottak, Katalin az Agráregyetemen, Kakucsi egy zuglói általános iskolában, mégpedig heti negyven órában, csak vasárnap találkozhattak. Ilyenkor nagyokat kirándultak a pilisi hegyekbe. Olykor harminc kilométert is trappoltak. Különösen a végtelen pilisi erdőket szerették. Közben ős lett, az erdő a legszebb színpompáját mutatta, haragoszöld, haloványzöld, a sárgák számtalan árnyalata, piros, sötét, bíbor. És az öreg bükkfák hamvasszürke lombjai. A Csikóhegy alatt a rét világoslilán tündöklött a sok őszi kikericstől, és amikor a Pilisben jártak, a szemközti hegyoldalon látták, hogyan vonul libasorban egy mufloncsapat szinte kísértetként a lombja vesztett fák közül. És néha óvatosan megállnak.

Hogy tudott örülni a lány minden virágnak, minden felröppenő madárnak! Sokat név szerint ismert közülük, sokkal többet, mint Kakucsi. Így a fel-felröppenő lelkesülésük a természetbe való igazi beolvadás volt. Persze, hiszen Katalin falun nevelkedett fel, egy református parókián, egész 18 éves koráig. A parókia nem sokban különbözött a többi falusi háztól, életük se a földművesekétől. Hiszen olykor a fiataloknak is meg kellett fogni a kapát. A kislány élményei is ugyanazok voltak, mint falusi pajtásnőinek a szenzációi. Még mint egész kicsi lány beszabadult az istállóba, és kiganajazott a tehén alatt, majd mikor a macska felült a kútkávára, féltőn megfogta a farkát, hogy bele ne essen. Mire a cica elrúgta magát, és pont beleesett a kútba. Szerencsére volt olyan okos, hogy a neki leeresztett vödörbe belekapaszkodott. Büntetésből apjának, a vaksi öreg papnak ezt a verset kellett felmondania: „Nem kell az állatot bántani, a fájdalmat ő is érzi, mert ha az állatot bántod, rossz szívedet elárulod.” Erre vigasztalanul elpityeredett, hogy hát neki rossz szíve van. Ilyesmikről beszélgettek útközben, és lelkendezve állapították meg, hogy ebben is, a természet és a falu szeretetében is mennyire együtt dobban a szívük. Egy kirándulás végén Katalin ez idő szerinti lakhelyén kötöttek ki. Ez egy roppant tekintélyes ház volt, amely egy óriás lejtős gyümölcsös alsó szögletében állt. Kakucsit megdöbbenetette a ház nagysága és furcsasága. A homlokzat földszintjén három ablak nyílt és egy ajtó, fölötte hosszú erkély karfája, mögötte ablakok, tehát a padlástér is be volt építve, és az ablakok fölött félköríves oromzat, amelyet Magyarországon még sohasem látott. Az oromzat mögött a ház még hosszan elnyúlt, a téglalap alaprajzot követve. Te jó Isten! Hány szoba lehet ebben a házban! – gondolta Kakucsi. Legalább tíz helyiség. Utólag megtudta, a ház egy berni parasztházmintájára épült, mert Katalin anyai nagyapja francia svájci volt, Fribourgból származott. Miután beléptek az elvarázsolt kastély előterébe, parkszerű tisztáson találták magukat, melyet óriási kanadai fenyők szegélyeztek, és ki tudja milyen öreg olajfa, és

a fák lábánál fantasztikus virágok. A tisztás közepén terített asztal állt, rajta két tányér. És amikor az asztal előtt megálltak, a fák alól három hófehér hajú öregasszony lépett elő, kettő közülük magas volt, talán még Katalinnál is magasabb, földig érő fekete ruhában, ami még fokozta karcsúságukat. A harmadik öregasszony mélyen előre görnyedt, rendkívül finom vonású arca halványan valahogy a Katalinéra emlékeztetett. Elképzelhető, hogy az ő arca is ilyen lesz 75 éves korában. Ő volt a lány anyja. Kakucsi hirtelen úgy érezte, mintha az egészet álmodná, és most az Erzsébet királyné korában élne. Hirtelen nagyon elröstellte magát, amint a saját öltözetére gondolt.

A látogatás nem volt előre eltervezve, legalábbis az ő részéről nem, ő csak kirándulásra öltözött, kopott, kirojtosodott nadrágban, pókháló vékony rövid ujjú ingben. Elvégre nyár volt. És most ezek a szép előkelő öregasszonyok. Észre sem vette, mikor terítődött meg az asztal, porcelán tányérok, levesestál, ezüst étkészlet. Már rég el is felejtette, hogy lehet ilyen méltóságteljesen is étkezni, évek óta csak az iskolai étkezdében kapta be gépiesen az ebédet. Feltűnt, hogy a nénikék egymás között németül beszélnek. Aztán bevezette a házba, sorra megmutatta a szobákat, úgyszólván mindegyikben múlt századi, dúsan faragott, esztergályozott bútorok, a hajdanvolt jólétről árulkodtak. És a falon mindenütt képek, főként portrék. Nyilván a család tagjait ábrázolták, zsánerképek és egy óriási festmény a pianínó fölött. Azt a jelenetet ábrázolta, amikor Jézus meggyógyítja a bethesdai bénát. A háttérben álló embercsoport arcai a családi portrékra emlékeztettek. Rögtön látta Kakucsi, hogy valamennyi festmény egyetlen kéztől származik, és éppen nem műkedvelő mázsolmányok, hanem igen korrekt színvonalú műalkotások. Különösen az alakrajzok árulkodtak virtuóz tudásról. Utólag megtudta, az egyik öreg néni festette őket. Deák-Ébner tanítványa volt. És a század elején képeit sikeresen adogatta el. De a néniknek láthatóan jól esett, hogy Kakucsi a szakértő szemével nézte a képeket, és hosszan beszélgettek a század eleji piktúráról, és a szolnokiakról, nagybányaiakról. Közben bealkonyodott, és az alkony rózsaszín opálfényében ez a valószínűtlen ház és a kert még valószínűtlenebb lett, még költőibbnek látszott.

K. L.: – Hogyan jutottak Katalinék ehhez a svájci típusú házhoz?

J. I.: – Katalin nagyanyja igen régi, rangos székely családból származott, amely Bethlen Katától elkezdve mindvégig a Bethlen grófi család védnöksége alatt élt. Így a nagymama keresztanyja is egy Bethlen grófné, és ő nap mint nap bejáratos volt a kolozsvári Bethlen házba, amelyben valaha Hunyadi Mátyás született. Ebben a házban ismerkedett meg a 16 éves lány leendő férjével, aki a Bethlen lányok német-francia nyelvtanára volt, tulajdonképpen francia-svájci, Fribourgba született, ahol apja neves patrícius volt, a gótikus püspöki dóm karbantartó szobrászaként működött. A fellobbanó nagy szerelemtől hajtva a fiatalok megesküdték, és elindultak világgá, először is Fribourgba, a fiú szüleihez. Azok nem fogadták szívesen a menyüket, lévén reformáta, így onnan is tovább kellett állniuk a szomszédos Murtenba, ahol a nagypapa városi hivatalnokként szolgált. Itt esett meg, hogy pár éves kislányuk belefulladt egy szökőkútba, a cselédlány hanyagsága miatt. Ez az eset annyira megrázta őket, hogy itt sem maradtak tovább. Mentek egyenesen Párizsba szerencsét próbálni. 1870-ben ott a kommünárdok majdnem agyonlőtték a nagypapát, emiatt, no meg a rájuk szakadt nyomorúság miatt is tovább menekültek Strasbourgba, ahol a nagypapa a csipkegyártó manufaktúra igazgatója lett. Közben egymás után születtek a gyermekeik, kilenc lány és egy fiú. Néhány év után a csipkegyártó manufaktúra tönkrement a gépesített konkurencia miatt és ők tovább vándoroltak szerencsét próbálni, először Sziléziába, majd Morvaországba, végül Bécsbe. A tíz gyerek közül hét maradt életben, ugyancsak nehéz volt gondoskodni róluk ilyen zilált

körülmények között, hát a nagymama megunta ezt a vándorcigány életet, jócskán ki is merült belé, hazavágyott. Végül Pesten kötöttek ki, a nagypapa végzettsége meg nyelvtudása révén a Statisztikai Hivatalban kapott szerény állást. Közben amerikai nagybátyja halálával jelentős örökséghez jutott, ebből vették a nagy törökbálinti telket, és építették rá ezt a furcsa, svájci típusú házat. Jólétüket növelte még, hogy az egyik lány férje kiváló svájci elektromérnök lett, ez a Ganz gyárban dolgozott, magas fizetéssel, és jelentős külföldi vállalkozásokat bonyolított Szingapúrban, Japánban a villamosvasutak létesítését. A majd' legfiatalabb lány, Johanna, Deák-Ébner tanítványaként képeivel szép sikereket ért el a tárlatokon. A legfiatalabb lányt, Annát pedig feleségül vette egy közeli kis falu kálvinista papja 1910-ben. Öt gyermekük született, Eszter, Lajos, Hedvig, s végül 1918-ban az ikrek, Panni és Katalin. A világháború éveiben meghalt a nagypapa, utóbb a nagymama is, aki most már soha nem érhetette meg szíve egyetlen nagy vágyakozását, hogy élve viszontláthassa szülővárosát, Kolozsvárt, és szülőházát, amelyben a szabadságharc idején a magyar seregek főhadiszállása volt és ő három éves kislánként Klapka generális térdén lovagolt, aki ezt énekelte neki: „eltörött a hadnagy lába”. 1953. december 26-án, a névnapomon volt az esküvő. Az öreg hölgyek olyan lakomát készítettek, amilyent soha, emberemlékezet óta nem láttam és nem kóstoltam. A teríték és az asztal-dekoráció szinte valószínűtlennek tűnt, a Ferenc József-i boldog időket idézte. Családunk öreg barátja esketett, lelkes prédikációval, láthatóan örvendezve azon, hogy az eltévelyedett bárányt most ő vezetheti vissza az egyházba. Következő napon már utaztunk nászútra, Szigligetre. Bámulatos sietséggel szereztem beutalót az írók alkotóházába. Azért kellett így sietni, hogy nászutunk beleférjen az iskolai szünetbe, hiszen mindketten tanítottunk. Így mégiscsak sikerült szűk tíz nap szabadságot biztosítanunk. A tördemici állomáson nem várt meglepetés: hatalmas autó fogadott minket. Kellett, hiszen ugyancsak megpakoltam a koffert könyvekkel.

Hat éves koromtól huszonhárom éves koromig itt nyaraltunk, főleg Gyenesdiáson. Mennyire más most ez a táj! A ráboruló szürkés ég, a szürkés-kékes-foltos jég, a kopár fák hamvas, lilásbarna árnyai, a nádas oroszlánszíne, a mindent befedő fehérségben. Elképzelhetetlenül gyönyörű. Újabb meglepetés: a szállásunk. Hiszen ez egy igazi grófi kastély! A sziráki kúria eltörpül emellett, pedig az is elég művészien volt berendezve Madarász Viktor ódon bútoraival. Rögtön végigvágтам magamat a rugalmas ágyon, amely ekkor cirpelni, muzsikálni kezdett. Eleinte nem hittem, hogy ez igaz. Évek óta tokba bújt emberként éltünk a proletársors alján. Most ekkora fényűzés! Újabb meglepetés az iskolai szabványabrak után a finom ebéd. Alig tudtuk megenni. Ebéd után rögtön kitettem a könyveimet az asztalra. Egy óriás főlíánst Aiszkhülosz, Szophoklész drámáinak ógörög szövegével. Egy hasonló testességű ógörög szótárt, a *Károli Bibliát*, Zrínyi költeményeit, Rákóczi *Önvallozásait* Domján Elek fordításában. Az előző hetekben kaptam szerződést Aiszkhülosz két drámájának, a *Heten Théba ellen* és a *Perzsáknak* fordítására. Ehhez kellett a főlíánsok, no meg a *Károli Biblia*, mert úgy képzeltem el, hogy Aiszkhülosz egyedülállóan gazdag nyelvezetének visszaadásához a 16–17. századi magyar nyelv gyönyörű szólásait fogom segítségül hívni. Aztán reméltem, hogy ugyanezzel a nyelvi fegyverzettel tovább írhatom majd megkezdett verses regényemet, a *Rákóczi ifjúságát*. Rögtön nekiláttam a fordításnak. Bámulatosan könnyen ment. Tíznapos ottlétünk alatt hétszáz sort sikerült lefordítanom. Rengeteget sétáltunk. Többször fölmentünk a várba, gyönyörködtünk a fantasztikusan szép, vulkáni tájban, de bejártuk a Balaton menti kúpokát, a Rókarántót, és a Királynő Szoknyáját is. Új házak akkor még alig épültek, a hegyekben pedig a szétszórta rejtőző pincék villantak föl, a nyaralók áradata még nem lepte el azt a tájat ormóttan, kacsalábon forgó váraival. Még a falu is a maga egyszerű életét élte,

ablakunk a főutcára nézett, láthattuk a járókelőket, vagy jókor reggel, amint vonultak a libák, röpülve, gágogva szálltak ki a patakra. Sétáink alkalmával a hegyekben egy-egy pincébe, ha nyitva láttuk az ajtót, be-betértünk, elbeszélgettünk a gazdával, aki szorgalmasan kínált minket borával. Utóbb rájöttünk, ha viszünk egy csatos üveget, csekély pénzért azt is meg lehet tölteni. A jó bor ihletet ad az íráshoz. A nagy föliánsok mellett hoztam magammal egy kis könyvet is, Rosadi: *Jézus pörét*. E könyvben Jézus elfogatásának, elítéltetésének és kivégzésének kritikai rekonstrukciója mellett olvashattam még Pilátus feleségének, Claudianak a történetét, aki a Máté evangéliumában is szerepel. Megüzente férjének, ne ítélje halálra Jézust, mert rosszat álmodott. Claudia Octavianus Augustus császár unokája volt. Anyja a császár leánya, Júlia. Octavianus Júliát fogadott fiához, Tiberiushoz adta feleségül, a későbbi császárhoz, de Júlia nem becsülte meg magát, élte a római aranyifjúság ledér életét, megcsalta Tiberiust egy előkelő lovaggal. Ezért Augustus száműzte Pandataria szigetére, ott szülte meg a kislányát, Claudiat. Mikor a kislány elérte kamaszkorát, elküldte férjéhez, Tiberiushoz, hogy az nevelje. Ez persze a szerelem rejtelseibe való bevezetést is jelentette, Tiberius hírhedt, perverz módján. Mikor a kislány így érett nővé lett, Tiberius férjhez adta egy alacsony származású törtetőhöz, Pilátushoz, de úgy, hogy Claudiat még sokáig maga mellett tartotta. Elhatároztam, hogy erről a témáról drámát írok. Jézus passiója lett volna a dráma fő cselekménye, de emellett tartalmazta volna Claudia tragikus életét is. Ilyen értelemben készítettem vázlatot, pokoli iramban, jóval utóbb rájöttem, hogy Jézus személye nem tűri, hogy társfőszereplő legyen másvalaki mellett, ezért a dráma csak Claudia tragédiájára koncentrált. Ezalatt néhány epizód is elkészült a *Rákóczi ifjúságából*. Az alkotóháznak rajtunk kívül egyetlen író-költő vendége volt, Nadányi Zoltán. Szerződése volt egy elbeszélő költeményre, azért vonult felre, távol a főváros zajától a szigligeti csöndességbe, hogy ezt a kényszerből vállalt versezetet befejezze. De ezt a nyögve-nyelős témát csak nagy ímmel-ámmal köszörülgette, szívesebben írt volna verseket, olyanokat, mint a *Nők a tetőkön*, vagy a *Balatoni nyári idillek*, válogatottan szép nőkkel. Súlyos szívbeteg volt, ekkor már sejtette, hogy nem sok napja van hátra. A természetet, a szép tájakat, virágokat, kis állatokat, madarakat, macskákat és a bájos női idomokat mély áhítattal és művészzelleggel megéneklő trubadúrnak most válnia kellett mindentől, és belemerülni vagy a semmibe, vagy Orcus sötét árnyékvilágába. Sírnivaló volt keserves panaszkodása. Érdekes, hogy akiket irodalompolitikánk kisebb költőknek ítélt, vagy egyenesen a szégyenpadra ültetett, én ezekért lelkesültem, és Babitsot kivéve, főleg ezektől tanultam a legtöbbet. Például Dsida Jenőtől, Sinkától, Radnótitól, Kálnokytól, Toldalagitól, Nadányitól, Rábától, Csanádi Imrétől, akinek *Kismester* című versét annyira magaménak éreztem. Inkább szeretnék lenni szelíd-szolid kismester, mint fölfújt zseni. Számomra a verselés inkább meditáció volt, belső monológ, mint cirkuszi teljesítmény. Sokszor idézgettem Weöres Sándor jelmondatát:

„Verseimet ajánlom a falaknak / Úgy írtam, ahogy jól esett.”

Nem sokkal tervezett hazautazásunk előtt távirat érkezett Törökbálintról, hogy Katalin nagynénje, a festőművésznő válságos állapotban van. Azonnal indultunk haza. Az esküvő után mindhárom öreg hölgy influenzában megbetegedett. Közülük a festőnő, Johanna néni állapota volt a legsúlyosabb, gyöngé szíve nem bírta ki a rohamot, mire megérkeztünk, már halott volt. A másik két néninek is magas láza volt, különösen az idősebbnek, Ilkának, aki légzési zavarokkal is küszködött. Így a kedves, romantikus berni ház komor szükségkórházzá változott. Katalin ikertestvére, Anna, kórházi munkája után, szinte minden nap este megjelent. Az esküvő után helyzetünk radikálisan megváltozott. Én Külső-Zuglóban tanítottam az általános iskolában, Katalin az agráregyetemen a Villányi úton, és hetente két napon Gödöllőn. Így a centrális fekvésű Fehérhajú utcában laktunk, szüleimnél. A két kis szobából álló lakás újra

tömegszállás lett. Mi laktunk a belső szobában, ahová a másik szobán keresztül lehetett bejutni, ebben pedig laktak hárman, szüleim, és a nálam 23 esztendővel fiatalabb húgom, Eszter, aki még általános iskolába járt. A tanítás mellett szorgosan bíbelődtem a két tragédia lefordításával. Közben két újabb szerződést is kaptam, Martin Andersen Nexö *Szürke fény* című regényének megmagyarítását, és a készülő verses regényemre, a *Rákóczi ifjúsága* megírására. Az ezekkel járó töméntelen munkát már semmiképp sem teljesíthettem a tanítás mellett.

K. L.: – Hogyan bírtál ennyi munkát a tanítás mellett?

J. I.: – Nem tudom, valami olyan lelkesült állapotban voltam, hogy mindent szokásom ellenére nagyon könnyeden és szinte játékosan csináltam. Ismét csúcsra érkeztem, dolgozhattam, alkothattam, amennyit csak bírtam. És még a megélhetésünk is biztosítva volt. Kati továbbra is leadhatta fizetése harmadát, felét a törökbálintiaknak, élelemmel is elláthatta őket, mert bizony anyagilag nagyon rosszul álltak. 1954 januárjában Katalin teherbe esett, veszélyeztetett terhes, otthon feküdt három hónapig, mégis kórházba kellett vinni, és ott elvetélt. Közben másik nagynénjének is rosszabbra fordult az állapota, egyre nehezebben lélegzett. Katalin ápolta két hétig, de tovább nem lehetett, mert az agráregyetemen tanítania kellett. Egy volt tanítványát állította be ápolónőnek maga helyett, aki elvállalta, pedig érettségi előtt állt. Áprilisban az öreg hölgy meghalt. Napjaink a Fehérhajóban sivár egyhangúságban örlődtek le. Fél ötkor szólt az ébresztő, akkor nekiálltam fordítani, nyolckor az iskolában, és ott maradtam késő estig. Katalin az agráregyetemre ment a Villányi útra, vagy ki Gödöllőre, apám a déli vasúti metróépítkezésekhez, anyám a varrodába, lényegében csak este találkoztunk, s a konyhában halmozódott a sok edény, és szárítottuk a tealevelet, mert azt másodszor is kifőztük. Vacsoránál sokszor összezőrdültem anyámmal, mert ő, hogy bosszantson, mindig előrángatott valami nekem kellemetlen témát. 1954 januárjában iskolámban bejelentettem, hogy otthagyom a tanítást, és szabadúszó leszek. Ugyanis szerződéseimet végképp nem tudtam volna teljesíteni, ha tovább tanítok. Így amikor csak szünidője volt Katalinnak, elvonultunk a Balatonhoz. Eleinte csak Szigligetre, utóbb viszont már Tihanyban és Csopakon is laktunk. 1955 nyarán Szigligetről a Sárkányhegyen, Büdöskúton és a Pető-hegyen át átgyalogoltunk Gyenesdiásra. 1929-től 41-ig minden nyáron ott nyaraltam, többnyire Paulini Bélánénál. Ez a rendkívül finom lelkű hölgy a gyöngyösbokrétás Paulini Béla özvegye volt, aki házasságának néhány éve után, miután bohém férje elverte az igen tekintélyes hozományt, számot vetve a kilátástalan jövővel, elvált, és szerény, gyenesi házában egyedül nevelte fiát, az ifjú Bélát. Amikor én megismertem, Béla a keszthelyi agrártudományi egyetem hallgatója volt, és éppen önkéntes évét teljesítette, és akkor, puskája tisztogatása közben föbe lőtte magát. Sosem derült ki, hogy öngyilkosság volt-e, vagy véletlen baleset. Azóta Anna néni a Németh László *Gyásza* hősnőjének életét élte. Többé nem ment férjhez, gyászruhát hordott és sose lépte át kertje határát. Minket nagyon kedvesen, barátságosan fogadott. Rögtön lett szállásunk, és néhány napot nála töltöttünk. Ekkor még villany sem volt a faluban. Esténként egy szál gyertyával világítottunk, és kint ültünk a gádon, a két öreg diófa alatt. Még kívül hangulatos, festői falu volt Gyenes. Tulajdonképpen nem is falu. Kisebb-nagyobb telkeken szétszórva álltak a nádfedeles házak, egyik háztól a másikig ösvény vezetett, a gyümölcsöktől roskadozó fák és szőlőskertek között. Az emberek rendkívül szívélyesen fogadtak, mint régi ismerőst. Reggel a gulyás tülöksszóval kísérte a legelőre a teheneket. Rengeteg tehenük volt. Manapság nyaraló hátán nyaraló, és tehen egy sem. Akkor még nem sejtettük, hogy öregségünkre Gyenesben töltjük el az év nagyobb részét. Ekkor itt fordítottam Jeszenyin *Perzsa motívumait*, és a keszthelyi posta előtt ülve egy padon *A Föld kapitányát*. 1953-tól kezdve a Nagy Imre kormányzat némileg tolerálni kezdte a maszek vállalkozásokat. A Képzőművészeti Alap égisze alatt, vagy azon kívül sorra alakultak

ügynökségek, és ezek tagjai az egész országot a legkisebb falvakig bejárva olajképeket, rézkarcokat kínálgattak. Részben neves művészek alkotásait. Így a festők nagy része ráállt a tömegtermelésre, egyesek a giccs fele lazítottak, mások azonban a tömegtermelés számára is iparkodtak korrekt alkotásokat is szállítani. Így Firinc is. Különösen a rézkarcai lettek népszerűek, például a „Kis patak”-ból több százat adtak el. Dőlt a pénz az ügynökökhöz, de kisebb mértékben a művészekhez is. Firincből is pénzes pali lett. Amellett, hogy gyakran megfordult a Pipacs mulatóban, még telt arra is, hogy vitorlást tartson a Balatonon. Tavasztól őszig a vízen tartózkodott. Fő támaszpontja a tihanyi halászkikötő volt. A szomszédos Kopaszhegyen bérelt egy pincét, és ha nem volt éppen a vízen, ott tartózkodott. Engem is meghívott. Néhány napig voltam vele. Ekkor határoztuk el, Katalinnal, még 55 nyarán, hogy majd mi is Tihanyban töltsük a nyár hátralevő részét. De egészen máshol, a falu északnyugati

csücskében, már a Csúcshegy felé béreltünk szobát. Firinccel sokat vitorláztunk. Ő sokszor festette a parti hegyeket, mélyen a vízről. Elhatároztuk, míg ő fest, én megábrázolom ugyanazt a témát versben. Így született meg ugyanazon a napon két versem is, a *Festmény* és a *Tihanyi templom*. A templom előtt megpillantottam Szabó Lőrincet. Ő is nézett rám, megismert, és mintha várta volna, hogy odamenjek hozzá beszélgetni. Nem mertem. Máig sajnálom. Tihany sok vidám és kedves emlékem színhelye. Rengeteget vitorláztunk Firinccel, olykor viharban is. Egyszer nagy viharban elindult a hajóval, noha cefetül be volt rúgva. Én mentem vele, mert nem akartam egyedül hagyni. A bömbölő szél úgy felkorbácsolta a szenvedélyét, hogy végül magán kívül felugrott a hajó tatjára, bokájával rugdosta a kormányt, a vitorlát meg úgy irányította, mintha gyeplővel lovat hajtana, még ordította is, Gyi! Gyi!

Tihany színhelye volt a nagy seregléseknek is, napokat töltött velünk apám, anyám, Eszti húgom, és Firinc leánya, a kis Virág. Rajtuk kívül még Megyeri Barna szobrász és Sikuta Gusztó osztálytársam. Másik csoportban Kati Svájcban élő bátyja, felesége és három gyermeke. Emlékezetes, egy egész éjszakáig tartó nagy mulatozást rendeztünk velük. Igazi magyar romantikával. *Rákóczi ifjúsága* is tovább íródott (Firinc készített illusztrációkat hozzá) és olyan kedvenc verseim, mint a *Búcsú*, és a *Szerelem-villám*. Megismerkedtem komoly, értékes szellemekkel is: Katalin idős tanártársával, Baránszky-Jób Lászlóval, és Vas Elemér festővel, és kedves angol feleségével. Róluk utóbb tanulmányt is írtam.

1955 végén Katalint elbocsátották az agráregyetemről, mint létszámfelettit. Persze, ez csak ürügy volt, mert főnöknője teljesen tudatlan, korrupt káderliba utóbb a barátnőjét hozta be az ő helyébe. Így Katalin fizetését elvesztette. 1956-os év őszéig befejeztem a *Rákóczit*, és a *Nexő fordítást*, és mindkettő gépelt példányát leadtam a kiadónak. Életünk annyiban változott, hogy most már nemcsak az iskolai szünetekben tartózkodtunk a Balatonnál, hanem szinte állandóan. Már kora tavasszal lementünk Szigligetre. Ott elég hosszan együtt voltunk Ferenczy Bénéikkel, és igen hosszan beszélgettünk velük. Együttlétünkről hosszabb tanulmányban emlékeztem.

1956 szeptemberét Csopakon töltöttük el. Nagyon szegények voltunk. Pénzünkből éppen csak az ebédre futotta. Reggelire, ebédre, vacsorára tej, kenyér, szilva. Már hűvösödött, de egyre jobban esett délben a frissítő úszás az apácák hajdani strandján, amely most teljesen elhagyatott volt. A parton óriás platánok aranylő lombja hullongott a vízre, a szikrázó nap végigragyogtatta a füves domboldalt, a piros és sárga almával megrakott hajlatokat, és az eső után a rét szintjén futkározó patakokat. Sokat kirándultunk, bejártuk a Csopak, Füred fölötti hegyeket, a szőlőspincéket. A dombokat beragyogta a szőlők aranylő, lilás fénye, a bíborlő körtefák lombja. Csodálatos színmozaik. Ekkor fordítottam Jeszenyin *Anna Sznyegináját*. Ez Jeszenyin egyetlen

hosszabb, több mint hétszáz soros elbeszélő költeménye. Nosztalgikus vágyakozással idézi fel a költő kamaszkora első nagy szerelmi kalandját, amely egyszeri beteljesüléssel végződött. A forradalmi események miatt már nem folytatódott. A lány emigrált, Jeszenyin ment tovább a maga fatális útján, minél mélyebbre süllyedt a bánatban és az alkoholban, annál áttetszőbb dicsfényben ragyogott föl emlékezetében a hajdani kaland. Ebbe a jeszenyini világba merült be a mi szerelmünk is.

K. L.: – Hogyan élted át 1956. október 23-át, és mint író, hogyan reagáltál?

J. I.: – Tulajdonképpen semmiféle drámai esemény nem történt velünk, Kati éppen most jött ki a kórházból, spontán vetélés után. Estefelé moziba mentek, anyámmal. A *Hannibál tanár urat* nézték meg. Én nem mentem velük, mert rosszul éreztem magamat. Fájt a fejem, a torkom. Influenza. A mozi után anyámék indulni akartak haza. Az Astoriánál furcsa csődület.

K. L.: – A Puskin moziból jöttek ki.

J. I.: – Pontosan. Lelkesen tüntetnek, kiabálnak. Később a rádió épülete felől lövöldözés hallatszik és a Körúton tankok vonulnak. Hazajöttek. A Fehérhajó utcai lakásban szüleimen és Eszter húgomon kívül még mi ketten laktunk Katival, és a külső alkóvban Gyurka öcsém húzódott meg, miután otthagyta a családját. Hatunkhoz még késő este betoppant Firinc és Angi, és Firincnek festőművész barátja, Basilides Barna. Egész héten át ilyen tömegszállás volt a Fehérhajó. Jellemző, hogy a fordulat után „ellenforradalmi központnak” minősítettek minket, noha az éjjeli menedékhely lakói közül egyikünk sem vett részt az eseményekben. Én betegen feküdtem, másodikán vagy harmadikán mentem be az Írószövetségbe. Különben otthon szüntelenül hallgattuk a rádiót és tarokkoztunk. Borzalmasan izgultam. Most mi lesz? Aggódtam Nagy Imréért, mert úgy sejtettem, a felkorbácsolt indulatok vagy elejtik személyét, vagy szélsőséges döntésekbe sodorják, amelyek teljesen irreálisak. Mire valók az olyan szónoklatok, lépünk ki a Varsói Paktumból, mondjuk ki a semlegességet, mikor a nagyhatalmak döntöttek úgy, hogy mi az orosz hatalmi szférába kerüljünk. Ezt a döntést csak ők változtathatják meg. És mire való a sok párt? Megint pártközi csetepatékba és meddő alkotmányozó vitákba merülünk bele, amikor mindent egy akarattal kéne tenni. Néhány epigrammában jeleztem aggodalmaimat. November 4-e hajnalban hallgatjuk a rádiót. Nagy Imre mondja megrendítő beszédét, és állandóan a Kodály kórusmű, a *Zrínyi szózata* szól. Nemsokára már az ágyúzást is halljuk. Most már tudjuk, mi következik.

K. L.: – Ez, mint író, mire hangolt téged? Miket írtál ekkor?

J. I.: – Ez időszakban csak kevés verset írtam, nem megy, nagyon fáj. Két jelentősebb részletet 1957-ben, utólag belecsempészttem a *Rákóczi ifjúságának* a Szépirodalmi kiadónál elfekvő kéziratába, ez az *Ifjúság* című, a hegyaljai felkelés fejezetből, és egy rövid elmélkedés arról, hogy a hős, mármint Rákóczi, mégis az idő előtt fellázadt parasztok élére áll, noha tudja, a helyzetük teljesen reménytelen, csak a biztos halál vár rá. S teszi ezt mégis azért, hogy a jövőnek lelkesítő példát mutasson.

K. L.: – Ezt hogy csempészted be, mert egy megszerkesztett könyv az beszámozott, begaginázott kézirat. Oda hogy lehet beletenni közbe?

J. I.: – Hát én ugye ezeket a részleteket legépeltem, úgy, hogy csatlakozzék a már meglevő szöveghez, és szépen betettem az ott raktározódó kéziratba. Persze, ha nagyon utána akartak volna nézni, akkor észrevehették volna, mert hiszen a számozás folyamatos volt, és ugye, plusz

lapok kerültek a számozás közé, de persze az embernek ezt reszkírozni kellett. Ezen kívül egy rekviemet írtam az elesettekért, ez a Claudia drámámban jelent meg.

K. L.: – Oda hogy került bele, melyik részlet?

J. I.: – Tulajdonképpen az a részlet, amikor Claudia az őseit, családtagjait siratja el, akik az uralkodó család tagjai voltak, hiszen a nagypapa volt Claudiának Augustus császár.

Szélsőségesen extravertált anyám, aki mindig ott nyüzsög, ahol a legtöbben vannak, megtudta, hogy kiürítették a pártközpontot az Akadémia utca 13-ban, és már nagyban költöznek be az üresen maradt szobákba a hajléktalanok. Rögtön szerzett egy kis kocsit, és valósággal kényszerített, hogy tegyek rá egy ágyat, székeket, és egyéb felszerelést, és foglaljak két szobát. Nem tudtam ellenkezni, hiszen az világos, hogy a Fehérhajó utcai tömegszálláson már nem lakhatunk tovább, és lakáskérvényünket eddig még figyelembe sem vették. Foglaltunk két szobát. Természetesen ettől kezdve nekem ott kellett aludnom, arra az emeletre csupa cigány család költözött be. Ezekkel jártunk közös WC-re, amit nem tisztított senki, végre Kati látott neki, hogy a töméntelen rohadó bélsarat eltávolítsa. Hetek, sőt talán több hónap telt el, amikor megtudtuk, hogy Firinc és Angi átlépték az osztrák határt. Firinc műtermébe pedig valaki már beköltözött. Anyám azonnal előkereste az ominózus kis kocsit, és indultunk Firinc képeiért és bútoraiért. Számos fordulóval szállítottuk az Akadémia utcába, ezekkel bebútoroztuk a két szobát. Az ódon bútorokkal egész csinos lakásunk lett, ablakaink az Árpád utcára néztek. Közben hidegre fordult az idő. Hoztunk egy vaskályhát, csövét kiveztük az ablakon az utcára. Kályhánk szélesendben egész jól működött, de ha északira fordult a szél, az visszafújta a füstöt, s hogy meg ne fulladjunk, el kellett oltani a tüzet. Egy petroforon főztünk, az is nagyon büdösen füstölt. Közben kikapcsolták a villanyt, mert a cigányok hihetetlenül pazarolták az áramot, 200-as égőkkel világítottak.

K. L.: – Ilyen friss felidéző képességgel hogyan tudsz emlékezni ezekre a részletekre?

J. I.: – Hát bizony nem tudtam volna ilyen részletesen összefoglalni, mert hiszen nagyon sok mindenről megfedlek, és különben is olyan természetem van, hogy nem e világban élek, nagyon keveset veszek észre a reális világból, de itteni életünkről feleségem, Katalin naplót vezetett, ebből idézek most néhány oldalt. „1958. augusztus. Az Akadémia utca hajléktalan, agyonkínzott emberek menedékhelye lett 1956 novemberében. Ebben a sajátos akváriumvilágban mindenfajta társadalmi réteg képviselve van. A négyemeletes házban irodaszobák sorakoztak egymás mellett. Tágasak és szűkek, világosak és vaksötétek.”

K. L.: – Ti hányadik emeleten laktatok?

J. I.: – Mi a második emeleten laktunk, rajtunk kívül csupa cigány családdal. „Az augusztusi kánikulában és a januári hidegben ugyanúgy zeng a második emeleti folyosó a gyerekek zajától. Meztelenség, sápadt arcú purdék szaladgálnak itt télen-nyáron, félig meztelenül. Elszórakoznak primitív játékaikkal, szurkos kezükben koldulási szerzeményeikkel, egy-egy almával, dinnyeszelettel, cukorkával. Ezen a folyosón nem ismerik a finom beszédet. A gyerekek már csecsemőkoruk óta hallják a trágárságokat, már első gügyögésük is mocskos szavak utánagajdolója. Ebédfőzés idején az egész folyosó megtelik fojtogató füsttel, minthogy a központi fűtés nem működik, minden család beállított magának egy sparheltet vagy vaskályhát, a füstöt pléhcsövekkel vezették ki az ablakon. Igen ám, de az északi szél visszafújta a füstöt, úgyhogy mind a szobákban, mind a folyosón harapni lehetett a fullasztó, köhögtető mérget. Ha belenéztünk az örökösen nyitott szobaajtókon, elképesztő szegénység tárul elénk. Egy rozoga

ágy, asztal, ládák, szekrény már ritkábban, az ágyakon rongyok, huzatlan dunyha, és párnák, az asztalon mosatlan edények. Asszonyok nagy hassal kiállnak a folyosóra, és folyik az örökös terefere. A kapualjban, a kapu alatt tömeg. Kiülnek a járdára kicsik és nagyok. Körül állják a házmesterné faragott székét, és folyik a nagy hangoskodás, amely néha nagy verekedésbe csap át. Ilyenkor rendőrök rebbentik szét őket.”

K. L.: – Ha ilyen pontosan tudod ezt a korszakot felidézni feleséged naplójából, valami epikus epizódot, vagy valami portrét, ha tudnál.

J. I.: – Portrét egy öreg néniről. „Lázóknénak hívja mindenki, mert mindenki ismeri. Vékony, keskeny alakja, mint az árnyék suhan át a folyosón, a lépcsőkön. Mindig mindenütt ott van. Egy nagy család minden gondját, baját hordozza a vállán. Legnagyobb fia a ház vicéje, kinek apró gyerekei folyton ott lógnak az öregasszony nyakán. Egyik fia pedig a Zeneakadémián tanul. Görbe, csontváz alakja, arcán az ezer ránc közel száz évesnek mutatja, pedig alig múlt el ötven, csak élénk fekete szeme ragyog, sugárzik belőle az okosság és a szeretet. A tüdejében kavarna. Régebben a veséjével is bajoskodott, szigorúan diétázott, sótlan krumplin, szőlőn élt. Különben is sokat éhezett, abba lyukadt ki a tüdeje. Ura már régóta meghalt, szerinte nagyon jó ember volt, kiváló muzsikussal, elég szépen keresett. Asztmája vitte el. Ernő fia a rossz fiú. Nem ad haza semmit. Van még egy idegbeteg lánya is, itt lakik velünk, minduntalan kidől a munkából. Egy-két hónapra ideggyógyintézetbe kerül, aztán hazaküldik, noha állapota nem javul. Az öregasszony vele jár a rendelőbe, sír, könnyörog, hogy utalják be véglegesen, de nincs irgalom, újra és újra elbocsátják. Lázók néni dolga a mosás, a főzés, az élelem előteremtése is. Így bizony szűkösen telik, csak krumpli járja. Krumplileves, paprikáskrumpli. Sokat bánkodik legkisebb fia miatt is, a tizenöt éves Sanyit Ernő bátyja betette a javítóintézetbe. Vajon helyes volt-e ez a lépésük, hiszen a fiú nem követett el semmi gazemberséget, csak hát olyan furcsa volt. Széllébélt, kiszámíthatatlan, túlérzékeny, rossz idegzetű. Diósjenőre került, ahol mezőgazdasági munkát végeztek vele. Amikor anyja meglátogatta, csak sírt, könnyögött, vigye haza, nem bírja ki tovább itt. Az öregasszony fogadkozott, mégis kihozza a fiút. Én erre azt mondtam neki: Csak hagyja ott, legalább embert faragnak belőle. Ez a beszélgetésünk tavasszal történt, most, augusztus 21-én épp a városból jöttem haza. A második emeleten mindenki kint volt a folyosón. Lázók néni táviratot kapott az intézettől, meghalt a Sanyi gyerek, és én ekkor megláttam Lázók nénit, futva jött felém, haja, melyet máskor sima kontyba csavart a tarkóján, most ziláltan esett a vállára. Maga volt a megtestesült fájdalom. Torkából keserves, szaggatott jajkiáltások törtek elő. Széttárt karokkal futott a folyosón, az egész teret betöltötte siránkozása: „Jaj, Sanyikám, Sanyikám...” Rögtön elutazott Diósjenőre. Ott a következőt tudta meg. Szórol-szóra idézem, amit mondott. Az intézet gazdaasszonyával beszéltem, aki elmondotta, ő hívta ki a mentőket, mert ekkor a gyerek tiszta vérben volt. A gazdaasszony férje azt állította, hogy a gyereket úgy megverték, hogy belső vérzést kapott. Pajtásai mondták el, hogy kimenőt kaptak 8 óráig, mehetnek Vácra, murira, de ők reggelig maradtak. A gyerek rimánkodott társainak, menjenek haza időben. Úgyis tudom, ha elmaradunk, úgy megvernek, hogy meghalok. Ezt mondta. Hajnalban visszatértek, a fiam nem mert bemenni. A raktáros kérdezte, hol van a gyerek, a fiúk azt felelték, kint van az erdőben, valahol elbújt, elaludt, mert nem mer előjönni. Erre a raktárnok: gyerünk, keressük meg. Elmentek, megkeresték a gyereket, a raktárnok korbáccsal ütötte a fiút. Mikor már belefáradt az ütlegetésbe, hívta a többieket, gyertek, most üssétek ti! Azok ütötték, rúgták, míg a fiú elokádt a vért. Bevitték, akkor szaladgáltak mentő után. A mentő bevitte Vácra, ott nem vették fel, majd Pestre, a Madarász utcai kórházba. Itt műtétet akartak rajta végrehajtani, de a fiú pár perc múlva meghalt. Mindvégig eszmélet nélkül volt. Így mesélte el az öreg cigányasszony. Vajon ez az emberiség

és az egyenlőség? Egy szegény öreg cigányasszony fiát ilyen pedagógiai eszközökkel kell nevelni? Hát még mindig vannak osztályon kívüli páriák? Itt élnek pár percre az Országháztól és a Pártközpont szomszédságában? Élnek? Tengődnek valahogy! De mibe kapaszkodjanak? Ki segít rajtuk? Csak az ösztöneikben élnek és a múltjukban. Augusztus 20-a előestéjén mentem haza a Dunaparton. A nap már lebukott a Budai vár mögött. Bűvös alkonyi hangulat tolult az utcákra. Hűvös szél kerekedett a Duna felől. A vár, a parti barokk templomok, a pesti bérházak fekete árnyékká olvadtak, de körvonalaik tisztán rajzolódtak a halvány türkiz égen. Az ég alján lilásszürke fellegek úsztak, a Duna titokzatosan csillogott. A háztól pár lépésnyire megálltam. Elöttem törékeny nőalak, mint árnyék kuporodott a járda szélén, ölében kis gyerekkel. Halkan álmodozva simogatta a kis gyereket, és dúdolgatott neki. Mintha India szent folyója, a Gangesz partján ült volna. Talán a fiára gondolt. Sok utánjárással járt a Lázok Sanyi ügye. A táviratban tévesen adták meg a kórház nevét, Heim Pál utca, holott a fiút a Madarász utcai kórházba vitték. Kimentünk oda, az öregasszony, a Béla fia, a vice és én. Beszéltünk Tápai Dóra doktornővel, a főorvossal. Nagy csődület volt a folyosón. Ápolónővérek, betegek. Nem tudták megállapítani, mibe halt meg a gyerek. A végbeléből vér. Öntudatlan volt, 40 fokos lázban. Az egyik ápolónő elmondta, ő volt mellette, mikor meghalt. Felvette az utolsó kenetet. A nővér talán apáca lehetett valaha, hogy erről is gondoskodott. Valaki megjegyezte, ebben a rendszerben nem létezik, hogy agyonverjenek egy gyereket. Múlt csütörtökön, augusztus 28-án volt Lázok Sanyi temetése. Már kora reggel készülődött a család. Feketébe öltözött az öregasszony, én gyorsan megjöttem, megfőztem az ebédet, és már mentem is ki a temetőbe az egyik házbeli lánnyal. Éppen folyt a szertartás a ravatalozóban. Egy fiatal pap beszélt, a kántor szépen énekelt. Meglepően sokan voltak. Az intézetből is jelen volt az igazgató, a párttitkár, és három fiú. Koszorút is hoztak. Becsukták a koporsót, és elindult a menet. A halottaskocsi előtt a nyolctagú cigánybanda vonult, nagyon szépen húzták a *Lehullott a rezgő nyárfa...* és a *Most van a nap lemenőben...* dallamát. Szomorkásan süttött a nap, a késő nyári mulandóság hangulatában. A sírokon a sok virág, méhek zümmögtek a levegőben, és az útra csöndesen hullottak a levelek. Bár szívtépő volt az öregasszony siratása és a félbolond nővér hisztérikus sikoltozása, mégis az egész temetés felemelő volt. Szinte odakíváncsoztam a koporsóba, bár én nyugodnék ott. Gondtalanul távoznék a földi világból, és mennék oda, ahol a napsütés kezdődik és örökös téli verőfény. Kitettem a sírra a fehér őszirózsacsokrot, és tűnődve mentem.”

K. L.: – Esetleg másik portrét is még, ennek az időszaknak jellemzésére mondanál. Éppen a Katalin naplójából.

J. I.: – Volt még egy kedves ismerősünk Lázok nénin kívül, Szabolcsiné. „A folyosó túloldalán levő helyiségek vaksötét liftaknába nyíltak, ezen a soron, szemben velünk egy fiatalasszony lakott 6–7 éves kislányával. Szép arcú, magas, de nagyon sovány teremtés, valami kishivatalnok. Szépen, rendesen, tisztán öltözködött és tartotta a kislányát is. Mivel tüdőbajos volt, magunktól felajánlottuk neki másik utcai szobánkat, cserében a maga vaksötét szobája helyett. Nagyon megörült ennek, nem győzött hálálkodni. Magányos teremtés volt. Ismeretségi, baráti köre szinte senki. Így hát sokat átjárt hozzánk beszélgetni, lassan megismertük az életét. Fiatalon ment férjhez, mint egészséges, erős nő, a szívére hallgatva. Maga is nagyon szép volt, és ő is szép férjet kívánt. De ez a házasság bizony nem sikerült. Férje, állítólag valami gróf törvénytelen fia, durván bánt vele, verte, kínozta, keresetét rendszeresen elvette és elitta. Hogy kedves, és korához képest értelmes kislánya ne legyen tanúja ilyen jeleneteknek, elvált a férjétől, és mivel akkor ürítették ki a pártközpontot, mint mi, ő is ide menekült. Többször esett teherbe, de mindig elvétette, tönkre is ment az egészsége. Kivették a petefészkét, és tüdőbajt kapott. Férje nem fizette a tartásdíjat, így nagyon kellett takarékoskodnia. Néha megjelent, és

könyörgött neki, fogadja vissza. Ha nem találta otthon, érzelmes leveleket dugott az ajtórésbe. Az elsők között kapott lakást, jóval előttünk. A Fiastyúk utcában. Meglátogatott minket. Úszott a boldogságtól. Mi is örültünk látogatásának, hiszen megszerettük. Ábrándos, szégyellős, egyszerű lélek, szereti a szépet, szívesen olvas verseket, hajlamos a nagylelkűségre, sokat sír magányossága miatt. A költözködésnél volt férje segített. Kéredzkedett vissza, mert tetszett neki az új lakás. Ott is evett, aludt náluk. De az nagyon nem tetszett neki, hogy az asszony a földön ágyazott neki. Különben felajánlotta a rekamiét is, ott aludhat, persze egyedül. Ezen megsértődött, nem jött többé, miután apránként elkéregtetett 1000 forintot. Utóbb az asszony megtudta, hirtelenjében megdőlt.” Eddig Katalin naplója.

Itt éltünk, ebben a környezetben, ilyen szomszédok között, kerek két évig, 1956 novemberétől 1958 novemberéig. Tulajdonképpen sajnálni kellett volna magunkat és sajnáltatni. Én mégis a fordítottját érzem. A 44-es évet leszámítva soha még nem volt ilyen élményben gazdag és emberségben tanulságos életszakaszom. Ezt főleg Katalinnak köszönhetem, aki oly könnyen közel tudott kerülni emberekhez, és mély beleérzéssel tudott azonosulni sorsukkal. A cigányok is szívükbe fogadták, szinte rajongással. Meg kell vallanom, az egyszerű emberek, főleg a cigányok között több emberséget, ártatlanságot tapasztaltam, mint a bürokraták, a magamfajta értelmiségek, és főleg az irodalmárok között. Ebben az őállapotban, amiben élnek, az emberi alapviszonylatok még tiszták, áttetszőek, és romlatlanok. Még a nagy archetípusok világában élnek. Lázok néni maga is egy öskép volt. Maga volt az ősi földanya archetípus. A cigánymadonna. Náluk még a gyermekáldás szent. Eszükbe sem jut a megfogant magzatot elvetetni, bármi nyomorban éljenek is. Mert az élet az szent. És szent a család is. Úgy összetartoznak. Számomra ez a vallás az igazi, nem a csinált, dogmatikus vallások. Amióta tizennégy éves koromban a *Bűn és bűnhődés*t olvastam, úgy érzem, az én világom a Dosztojevszkij világa. Csak hát igen zárt, könyvmoly létemben alig találkoztam élőben Dosztojevszkij-figurákkal. Most aztán megismerhettem őket, kimeríthetetlen gazdagságban. Nem hiszem, hogy mindez csak a véletlen játéka volt. Az isteni gondviselés intézte így, emberré válásom érdekében. Sokszor tapasztaltam, hogy életemnek olyan fordulatait, melyek visszanézve döntőnek bizonyultak, egy titokzatos, magasabb hatalom irányította. Életemet nem én írtam, egy titokzatos kéz írta, pörgette, mint bűgőcsigát, hogy tanítva, játszva, sírva, dalolva tévelygések bűjőcskáin át munkálja Sarastro otthonát. Pedig a legnagyobb tévelygés csak most következett, életem mélypontja, a pokol.

K. L.: – Tehát most arról beszélnél, hogy 1956, depresszió, rossz lakáskörülmények, és versek. De hogy élted ezt meg emberileg?

J. I.: –1956 után borzalmas lelkiállapotba kerültem. A legnagyobb csoda, hogy életben maradtam. Úgy éreztem, nekünk magyaroknak végleg befellegzett, nincs többé semmi remény. Finis Hungariae. Borzalmas álmaim voltak minden éjjel. Például ez. Házkutatás kis albérleti szobámban. Látom, egy ávós revolvert csempész a könyveim közé, és azt nagy hűhóval fölfedezik. Elvisznek. Vallatás kínzással. Végül halálra ítélnék. Utána több hónapig csend, mindennap várom, hogy a halálos ítéletet megerősítik, vagy megkegyelmeznek. Végül felakasztanak. Utólag tudtam meg, hogy ez pontosan így megtörtént sok száz esetben. A legrosszabb az volt, hogy ilyenféle álmok miatt nem mertem elaludni. Akarva maradtam fönn éjszaka, és kószáltam lenn a városban. Az is szerencsétlenség volt számomra, hogy Katalint Bázelen élő nővére meghívta magához, és én e borzalmas lelkiállapotomban egyedül maradtam. Elismerem, hogy Katalin rászolgált a pihenésre, felüdülésre, hiszen a második spontán abortusza után nemcsak testileg, hanem lelkileg is végsőkig kimerült, ugyanúgy, mint

én. Tönkretette őt a lakástalanság és a végső bizonytalanság, amiben éltünk. Kofferral kóvályogtunk ide-oda. Különböznél mindketten beadtuk az útlevelet, csak én nem kaptam meg. Fixa ideám volt, ha már vége van a magyarságnak, akkor már nekem sincs miért élnem. Minél előbb elpusztítani magamat. Mint Ady. Két végéről égetni a gyertyát. Ott éltem a bagolyváramban az Akadémia utcában, rendszeres életemről nem gondoskodtam. Nagy néha tértem be egy-egy vendéglőbe, szíverősítőre, paprikázott halászlére. Különböznél csak ittam. Az alkohol tartott életben. Azért a munkáimat rendesen elvégeztem. Délelőttönként feszesen dolgoztam a fordításokon. Verseim kiadására nem volt lehetőség. A Szépirodalmi-tól visszakaptam lírai versgyűjteményemet, nem adják ki. Viszont lehetett fordítanom. Kiss Ferencné felfedezte bennem a klasszika-filológust, bőven ellátott megbízásokkal, elkészült a Lukianosz (*Istenek, hetérák, halottak párbeszéde*), továbbá állítsak össze egy ógörög kardal kötetet, mely főleg Pindaros és Bakchilidész költészetét tartalmazza, így állt össze a *Széphajú Charisok tánca*, Kálnoky László segítségével. És ekkor kezdtem fordítani Gottfried Keller *Zöld Henrikjét*.

Alkonyatkor azután útnak indultam, feltankoltam magamat az Akadémiával szemben levő borkimérésben, aztán előttem a nagyvilág. Be-betértem egy-egy ismerősömhöz, de nem maradtam ott tíz percnél tovább. Nő is akad ott, hűtlenkedtem, persze csak futólag. Éjszakánként meg az utcákon kóboroltam. Felfedeztem az éjjeli Budapestet, Krúdy Budapestjét. Bevetődtem leprás csehókba, hallgattam a részek beszédét, néha érdekesebb volt, mint egy klasszikus regény, még a Pipacs mulatóba is elvetődtem, hol istenien zongorázott valaki, akinek civil foglalkozása orvos. Verőfényes kora délután volt. Bementem a csehóba, bedobtam néhány deci bort, utána kifeküdtem a Parlamenttől délre levő stégre napozni. Kellemes meleg dorombolt a testemben, merőn néztem a vizet. Ahogy néztem, egyre inkább úgy éreztem, hogy húz magába, és én egyre kevésbé tudok e húzásnak ellenállni. Különböznél is minek élni? Már régebben is többször elfogott ez a furcsa vonzás, mikor hosszabban néztem a Duna-hidak összefutó papucsá alatt a víz keltette örvényeket. Ledobtam a ruhámat, és alsónadrágban ugrottam. Igen ám, de nem merültem el, mint gondoltam, hanem önkéntelenül is úszni kezdtem. Már a folyam közepén lehettem, a Lánchíd két pillére között, amikor észrevettem, hogy alulról egy uszályokat vontató gőzös iparkodik ugyanide. Hogy kikerüljem, vissza kellett fordulnom egész a pesti partnál az uszályokon álló vendéglőig, na most mit tegyek? Akkor kezdtem el mérlegelni. Ha kiszállok a pesti partra, épp a korzó közelében, akkor elkapnak, és mint örültet bevisznek a diliházba. Egy megoldás maradt még: pokoli lendülettel átúszok a túlsó partra, és ott a Várba környékén szaladva eltűnhetek egyik vagy másik szobrász műtermében, hiszen többeket ismertem közülük. Így is történt, a parton olyan villámgyorsan szaladtam, hogy senkinek sem jutott eszébe elkapni, és eltűntem Megyeri Barna barátomnál. Ő felöltöztetett egy overallba, és szaladtunk a stéghez, ahol beugrottam. Ott a stég öre már éppen akarta értesíteni a rendőrséget, átvettem a ruháimat, aztán Barnával diadalmasan be a borkimérésbe. Végül a Szobi utcában kötöttem ki. Nem sikerült megválni az élettől. Úgy látszik, a Gondviselés még tartogat számomra egyes más feladatot.

Még az Akadémia utcában laktunk, Katalin újra, harmadszor teherbe esett. Most már próbáltunk nagyon óvakodni, hiszen mindketten nagyon vártunk a gyermekmegszületésére. Katalinnak feküdnie kellett, ezekről a napokról tudósít napról napra vezetett naplófüzete. Pár sort idézek belőle.

– „58. július 1. vasárnap. Pista sokat fordított. Délelőtt és este elment sétálni, ügyesen osztotta be az időt. Mindig két-két órát dolgozott egyfolytában, összesen hat órát. Nekem hozott süteményt.

– július 2. hétfő. Bevásárolt, virágot hozott. Befejezte a Szent Ferenc zsoltárát. Utóbb a *Vigiliában* jelent meg. Gyönyörűen sikerült, örültem fáj a fejem.

– június 2. kedd. Átrendeztük a szobánkat. Pista sokat dolgozott, bevásárolt. Nem tudtam miért, folyton álmos vagyok. Fáj a fejem, hétfő óta, éjszaka nagy vihar volt.

– június 4. szerda. Délelőtt jött Marika. – Katalinnak volt tanítványa, akkoriban orvostanhallgató. Ő ajánlotta Katalinnak Ottó professzort, az óbudai kórház nőgyógyászát. – Elmentünk az OTI-ba, vettünk gyógyszert, Pista verset írt.

– június 6. péntek. Pista reggel elment a sportkórházba, vizeletet vitt a békához. Közben igen nagy görcseim voltak, azt hittem, végem van. Délután fél háromkor jött vissza Pista és Marika, akivel elmentünk Ottó professzorhoz. Elkéstünk. Szombaton megyünk újra. Este Pista elment italért, sokat beszélt, nagyon szépen, de borzasztó fárasztó volt este nyolctól fél egyig, egyvégtében. Hogy mindazt a szeretetet, amit ő nem tud a mások felé kimutatni, én áraszom szét magunk körül. Szeretné, ha a mások által ráharamló megvetésből kivonná magát, hogy őt, magát ne vesse meg, legyen felszabadult ember.

– szombat, június 7. Ma jól vagyok. Elrakodtam szépen, Pista szépen rendezte el a képeket, elment a bankba.

– vasárnap, június 8. Újabb görcsöm volt, este megismétlődött. Nagyon rosszul voltam, felkerestem Ottó tanár urat, kórházba rendelt.

– június 11-én, szerda. Kórházba mentem, vizelet gyengén pozitív, vasárnap újra görcsöm volt, vérezni kezdtem, szerdán megvolt a műtét, eredmény: miómás duzzanat.

– kedd, június 24. Pista nagyon izgatott volt, írt két verset, az egyik a *Fiamnak*.”

– Június 16-a. Egészen új verset vittem Katalinnak a kórházba, *Kis fáradt dal*. Meglepetésnek szántam. Tőle tudtam meg, hogy Nagy Imrét és társait kivégezték. A nagyviziten az orvosok lehajtott fejjel, komoly arccal jöttek, és egy szót sem szóltak. Katalin nem bírta kihordani a magzatát. Ekkor még nem tudtam, hogy ez végleges. A lakástalansággal járó örökös csatangolás nem tette lehetővé azt a biztonságot, zavartalanságot, amit egy veszélyeztetett terhes igényel. Jeszenyini életformámmal, elkeseredett berúgásaimmal magam sem jártam hozzá a biztonsághoz. Vádolom magamat ezért – ami bűn, az bűn. És ezt is ki kell mondani, meg kell vallani, becsületesen. Ennek a korszaknak a nagy összefoglaló verse *Az álmok kútja végtelen*. Ezt a címet kapta összegyűjtött verseim kötete, 1981-ben. „Hát nem lesz soha gyermekem?” Nem lett. A vers a magam és Katalin álmából szövődött.

K. L.: – Hadd kérdezzem meg, hogy végül is hogy tudtál te, milyen erővel kiemelkedni ebből a mélységből?

J. I.: – Hát még mélyebbre zuhantam még ezután is, de aztán valami történt, valami gondviselészerű, amit ma is tényleg Istennek tulajdonítok, ami egészen megváltoztatta a helyzetet. Úgy volt, hogy minket, lévén értelmiségiek, az Akadémia utcai ház kiürítésekor visszaköltöztetnek oda, ahonnan jöttünk. Lakáskérvényünket elutasították. De nem lakhattunk már a fehérhajói tömegszálláson sem, amely nem fogad vissza. Protekció után kellett nézni,

nem emlékszem már, kinek jutott eszébe, hogy amikor a *Rákóczi ifjúsága* példányait dedikáltam, küldtem a Rákóczi-kutató Köpeczi Bélának is, aki akkor a Kiadói Főigazgatóság vezetője volt. Lelkes hangú levélben köszönte meg. Elmentem hozzá, szívélyesen fogadott, és megígérte, hogy amit tud tenni, nem mulasztja el. Egy idő után behívatott dr. Pesta László a Városházára. Felséges komolysággal közölte, hogy kiutálnak egy lakást nekünk. És valóban, néhány nap múlva kezünkben volt a kiutalásról szóló irat, egyszobás, csökkentett típusú lakás, Újpest, Papp József tér 4-5. II. emelet 4. Elmentünk megnézni, ahhoz képest, ahol eddig laktunk, fenséges kis fészeknek tetszett. Boldogok voltunk. De sajnos az italozás az új lakásban sem szűnt meg, hanem egyre félelmesebb méreteket öltött. Egyszer a Korányi kórházban ébredtem fel. Ott mondták, hogy az újpesti állomáson a sínekre feküdtem, és a mozdony a legvadabb fékezéssel is csak egy méterre tőlem tudott megállni. És én nem emlékszem semmire. Egy reggel utólag Katitól tudtam meg, hogy éjszaka önkívületben a démonnal hadakozva őt vágtam fejbe egy palackkal. Ezt a jelenetet írtam le a *Pokoltánc szarvasokkal* című versben.

Az döbrentett meg, hogy utólag semmire sem emlékeztem. Ekkor szentül elhatároztam, hogy nem iszom többet. És ezt szigorúan meg is tartottam. Persze, ehhez a nagy elhatározáshoz nem volt elég a személyes döntés, valami transzcendens erőnek is közre kellett játszani. (...)⁴

⁴ Az „Elveszett otthonok” kötet harmadik beszélgetésében itt néhány mondatnyi szöveg foglalkozik Gandhi gondolatainak Jánosy Istvánra gyakorolt hatásával. Ezt részletesen kifejti a következő „Harc a démonnal” című beszélgetésben (a 41. oldal második bekezdésétől).

4. Harc a démonnal⁵

K.L. A változás az álmokban jelent meg először?

J.I. Álom 1960 után: „I. Vonaton ülök alumínium gyorsvonati kocsiban. A kanyarban látom a roppant mamutmozdonyt: szélfogója van, s a szeneskocsi felé is teljesen zárt vezető sátra. Hajtókarjai alig látszanak, ahogy őrlik a pályát. Nézek menetirányban előre, megborzadok: parttalan, vakító ezüst tenger. A mozdony nagyot sípol és – meggyorsítva az iramot – belegázol a vízbe. Gyémánt pikkelyű, ezüst angyalszárny csapódik fel dugattyúja alól. A mozdonyvezető kihajol. Fülüketítő sípszó. Kanyar. A mozdony kékacél-, görbe-, damaszkuszi kardot szab ki a vízből, melyről fátylasan és sűrűn indulnak el az Idő fodrai az ezüst végtelenben: már ahonnan jöttünk, onnan sem látszik a föld. II. Tanyára érünk. Ahogy jobban megnézem, nem is tanya, hanem errefelé kisebb-nagyobb feldolgozóüzemmel fölszerelt szupermodern magángazdaság. Pontosan olyan, mint amit Gogolnál Kosztandzsoglo birtokán észlelni. A vendégsereg belép a kúria nagytermébe. Nem fogad bennünket az égvilágon senki, de a teremben U-alakban hosszú asztalok roskadtig rakva mindazzal, amit szem-száj kíván: özgerinc, nyúlpástétom, csíkos vaddisznó-malac egészben, szájában almával; sült kappan, fogas, tok, márna, kecsge mindenféle szószban, hidegen arany kocsonyában, s egy hosszú aranytálban egy óriás páva kisütve amúgy tollasan. A vendégek nekilátnak zabálni, könyékig turkálnak a sok finomságban, s a csontokat a földre szórják. És mégis úgy érzem, illendő lenne megvárni a háziakat, de nem jönnek, nem jönnek elő. Keresésükre indulok, teremről teremre kopogtatok: senki! Végül egy szegényes szobába nyitok be: egy ágy, egy szekrény, egy szék. Az ágyban mocskos párnán s dunyha alatt egy vénséges vén Pljusin-szerű figura (karvalycsőr orra és madárcsőr álla fogai híján egybenyomódott, szája szinte nincs is). Szívtépően hányja-dobálja magát az ágyon, tátogat, harapja a levegőt, s közben remeg a feje. Ahogy engem meglát, megmered, s mint a bagoly nagyra tárja a szemét. „Mit keres itt?! Takarodjék innét!” „A háziakat keresem – dadogom –, hiszen meghívtak és még nem találkoztam senkivel.” „Én vagyok a ház ura. Enyém a birtok. Én nem hívtam. Mars ki! Pimaszság! Ezek a betolakodók még nyugodtan meghalni sem hagyják az embert.” Iszkoltam a szabadba. Vörös téglaszínekben mindenfelé kézi- és villanyhajtású kisebb-nagyobb gépek: villany keltetőgépek, rosták, szelelők, csirkefarm villanymelegítéssel, mézpergető gép stb. A cselédség – vézna, hulla-szín emberkék – mindenütt boszorkányos sebesen dolgoznak, mint megannyi bűvész: arckifejezésük tompa, érzéketlen, álmos, szinte bárgyú. Mintha holtak lennének, csak a kezük élne. Kérdezem: hol találhatom a fiatalabb gazdát, a háziakat. Rám bámulnak – kezük még akkor semáll meg –, valami kifürkészhetetlen gyűlölet villama vonaglik végig az arcukon. Vállat vonnak és kész. Valaki hátulról a vállamra teszi a kezét. Szelíden. Hátranézek. Mondja: ő az ifjú gazda. „Térjen be a pincémbe egy pohár borra.” Ott már egész tömeg vendég nyüzsög. Ilyen hatalmas pincét életemben nem láttam. Vasalt ajtaján a lakat akkora, mint egy mozdony dugattyúja. A gazda közben eltűnt. Senki se nyitja ki a lakatot. III. A falu utcája egyszerre mozgalmassá válik. Csoport vonul fel. Amolyan zöld egyenruhás urak. Kalapjuk mögött vaddisznósörte. Sonkanadrág, bilgerlicsizma, mint a nyilasokon. Mind egy irányba vonulnak. Magas fal alatt börtönudvar. Két hosszú padon ül egymással szemben egy csoport. Kik a többiek, nem tudom. Szemközt velem egy alak merőn a szemembe néz. Szeme olyan kígyószerűen metsző, mint a modern építészet acélból és üvegből szerelt felhőkarcolói. Tömzsi, púpos, kopasz, rőtes

⁵ Nyomtatásban megjelent Kabdebó Lóránt: Jánosy István című kötetében. Életünk Könyvek, Szombathely, 126-137. old.

kecskeszakállú. Homloka furcsán előreboltozódik. Kicsit Leninre emlékeztet. Megjelennek a sörtes-kalapos fejvadászok. „Ezt falhoz állítani!” – mutat a főkolomposuk a púposra. „Hogy képzeli?! Embert csak úgy megölni?!” – ugrottam föl. Meghökkenve továbbmennek. A púpos szeme cikcakkot villant. Zsebéből borotvát ránt ki, jobbjá ívben mint a csörgőkígyó csap áldozatára, s egy nyisszantással elmetszi a mellettem ülő fiatal lány tokát. A lány feje a lábam mellé gurul, onnan néz vissza csodálkozó arccal. Felhördülök. Dulakodás. Kifacsarom a kezéből a borotvát és megmetélem a kopasz fejbúbját. Érzem, a metszések mélyek, de nem halálosak, mert a koponya fala védi az agyat. Akkor hirtelen metszéssel jobbról-balról belemetszek a saját nyakamba csigolyától torkig. Mint kettős szökőkút spriccel föl a két ütőérből a vér. Fegyveresek fognak körül és elvisznek. Zárt, négyszögű udvar. Szürke és kietlen, mint Van Gogh képén. Az udvar közepén fekszem. Körülöttem egyenruhások. Különös, hogy a nyakamból állandóan vastagon spriccel a vér, és mégsem halok meg. Egy zöld egyenruhás szájamon, orromon hosszú, tüzesített tűket szúr az agyamba: „Felejtsd el, amit éltél! Felejtsd el mindent!” „Nem tudom. Minden egyes megélt perc, mint eleven szén ég az agyamban.” Szökőkútként folyik a nyakamból a vér és mégsem tudok meghalni. Akkor hasra fektetve kezdik a két lábfejemet szétfele tekerni, úgyhogy a két nagyujjam már egyfele néz. „Ne tudj többé szerelmeidről!” Végül fűrészt hoznak elő és lentől, a sarkamtól kezdve minden centiméterre befűrészelnek a sípcsontomba. És én érzek mindent és nem tudok meghalni. Ekkor riadtam fel álmomból, körülbelül éjfélkor. Szentül meg voltam győződve: most örültem meg. Miért írtam le? Mert ha nem foglaltam volna szavakba, érzem: tényleg megőrültem volna. (A fiatal lány arca Katiéra emlékeztetett. Vagy nem?)”

Hogy ez az álom ilyen borzalmas emóciókat váltott ki, már magában jelzi, hogy ritkán előforduló „nagy álom”-mal van dolgunk. megerősíti ezt az is, hogy a hosszú és bonyolult álom semmi, de semmi személyes élményt életemléket nem tartalmaz. A benne szereplő személyek is mind ismeretlenek. Viszont az álom annál gazdagabb szimbólumokban vagy szimbólumoknak értelmezhető mozzanatokban. I. A vonat, az utazás mámore – és nemcsak álmainkban – félelmetes asszociációkkal terhes. Többször álmodtam, hogy feleségemmel utaztam, és le kellett szállnom valamiért a vonatról, és közben a vonat elindult, anélkül, hogy tudnám, hol találkozhatok újra feleségemmel, viszontláthatom-e őt valaha is. Ez a motívum az idézett 1957-es tragikomikus álomban is szerepelt. Félelmes az óriás mozdony is, azt jelzi, hogy az álmot hatalmas lelki energia működteti. A víz elsősorban a tudattalan szimbóluma, egyben energiakiáradás is. De a víz nagy veszedelmet is jelenthet, ha elárad, elönt úgy, hogy beléfulladunk. Különösen félelmes, hogy a vonat a nagy óceánba rohan bele és nem tudni, hol végződik a sín, és zuhanunk bele a feneketlen mélységbe és megfulladunk. De ugyanakkor a víz az életnek is forrása: valami nagy változást, fordulatot jelez az életvitelben is. Ezt az álmot nemsokkal azután álmodtam, hogy végleg szakítottam az italozással. II. A nagy teremben az étellel roskadozásig megrakott asztalok látványa lenyűgöző, ugyanakkor parvenüségéről árulkodik. Hogy a hirtelen meggazdagodott úrgazdag tüntet a pénzével, és micsoda örült pazarlásra képes! A Trimalchio lakomájára emlékeztet. És a vendégek is: csupa durva, nevetlen bunkó; nekiesnek az ételnek, meg sem várva a házigazda (vagy annak fia) megjelenését. Duhajkodnak, és a lerágott csontot a földre szórják. A nyomorúságos kis szobában a mocskos ágyában fekvő fogatlan aggastyán valóban a Gogol Pljuskinja, aki ezt a nagy vagyont összeügyeskedte, persze fukar volt a végtelenségig nemcsak cselédeivel szemben, hanem önmagával is. A második generáció, a fia nem annyira továbbgyarapítani akarja a roppant vagyont, hanem élvezni is. Élni azt, hogy megengedheti magának ezt az örült tékozlást. Vagy talán ezt maga Pljuskin rendelte le azon elkeseredésében, hogy mindentől

meg kell válnia. Az a nagy telep, ahol agyonhajszolt, agyonsanyargatott munkások és munkásnők főleg mezőgazdasági termékek feldolgozásával foglalatoskodnak, a múlt századi klasszikus kapitalizmus embertelen viszonyait juttatja eszünkbe, ahogy azt Marx ábrázolta. Valóban vérlázító az élőhalott munkások kiuzsorázása. Bármily eredményesen termeli a profitot, ez a borzalmas világ ne térje soha vissza! – az álom a leghatározottabban éppen ezt fejezi ki. Ez megfelel az én meggyőződésemmnek is: a kapitalizmus zsákutca még akkor is, ha pillanatnyilag az egyedül üdvözítő életútnak látszik is a maga „vállalkozási” és „piaci” módszereivel. Megmaradok a szocializmus hívének, csakhát ennek megvalósításában nem annyira Marx tanait kell követni, hanem Jézust és Gandhit. III. Az álomban rögtön megjelenik az ellenkező véglet is: a náciizmus és a bolsevizmus. A következő jelenet egy börtönben játszódik le, ahol a koncepciók perek áldozatai sínylődnek, vagy épp a kivégzésükre várnak. Mintha egy előző álom folytatása vagy variációja lenne. (Mégpedig: házkutatást tartanak nálam albérleti szobámban, és „fölfedeznek” egy revolvert, amit az imént csempészték oda, utána gyötrelmesen vallatnak, elítélnek és kivégeznek.) Ez a rendszer az embert épp azzal terrorizálja minden határon túl és teszi esztelenül engedelmes rabszolgájává, hogy az üldözésben és a „megsemmisítendő ellenségé” nyilvánításban teljesen szeszélyesen és kiszámíthatatlanul jár el: előszeretettel ítél el és végeztet ki teljesen ártatlanokat, és ezzel fokozza a félelmet egész a teljes megzavarodásig. Az abszolút önkényt a vaddisznósörtés kalapos terrorkülönítmény testesíti meg, amely kénye-kedve szerint teljesen kiszámíthatatlanul gyilkol és kínoz. Így az álomból nem derül ki, hogy a különítményesek miért éppen a púpost akarták falhoz állítani. Ennek hatására tör ki a púposon az epilepszia és a roham önkívületében öli meg borotvával a lányt. „Hátha öltem?” – Számomra a legrettenetesebb bűn az emberölés! Mindig nagyon mélyen élt bennem a hindu ahimsza (nem ölés, nem ártás) parancsa. Még szinte gyerekfejjel eltökéltem, hogy sohasem fogok életet kioltani még háborúban sem, amikor az embert arra kényszerítik, hogy az ellenséget gyilkolja. Ha katonaként ilyen helyzetbe kerülök, inkább magamat ölöm meg. Jobbról-balról belemetszek a nyakamba, mert azt hittem, megszegtem a nem ölés, nem ártás fogadalmát. Mélypszichológiai értelemben a púpos, sőt a különítményesek is én vagyok, vagyis a tudattalanomból felható démoni erők, melyekkel mindenképpen „meg kell küzdenem”, vagyis elfogadnom és pacifizálnom őket.

De miért aktivizálódtak bennem ezek a démoni erők ilyen félelmesen már-már a megőrülésig? Nem sokkal ez előtt az álom előtt döntöttem el, hogy egyszer s mindenkorra szakítok az italozással. Jó okom volt erre, mert már eljutottam az ön- és közveszélyes beszámíthatatlanságig. De ehhez az elhatározáshoz nem lett volna elég a személyes döntés. Valami transzcendens erőnek is közre kell játszania. A Gondviselés úgy adta, hogy épp akkoriban vállaltam el a Mahabhárata és a RÁMÁjana részleteinek fordítását. Hogy beledolgozzam magam ezek hangulatába, intenzíven kezdtem foglalkozni az óhindu vallással és filozófiával. És ki más lehetett volna ebben kalauzom, mint gyermekkorom egyik kedvence, Mahatma Gandhi. Önéletrajzát napról-napra úgy olvastam, mint a Bibliát, és próbáltam követni őt: én is kezdtem „kísérletezni az Igazsággal”, mindenekelőtt az erkölcsi elvek szigorú megtartásában. Gandhinak feltűnt, hogy az Úrvacsora révén az egyház mennyire könnyedén megbocsátja az elkövetett bűnöket, anélkül, hogy jóvátételét megkövetelné. Gandhi ezt mondta erre: ne bocsássák meg az én bűneimet, álljanak állandóan a szemem előtt, hogy azokat el tudjam kerülni, s ha lehet, jóvátenni. Így hát messzemenőleg azonosítottam magam a bennem szunnyadó erkölcsi fórummal, a „felettes én”-nel. Ez ellen lázadtak fel az ugyancsak ennem szunnyadó démoni erők, mégpedig a legbőszebb impetussal. És ez a támadás a léleknek igen veszélyes polarizálódását gerjesztette, amely már a megőrüléssel fenyegetett.

De közben tettem a dolgomat, igen nagy lendülettel fordítottam, tanultam a szanszkrit nyelvet. A Gandhi szellemi örökségével való foglalkozás döbrentett rá, mennyire hiányzik a mi európai életvitelünkből, kultúránkból az aszkézis: bizonyos önkorlátozó fogadalmak vállalása és módszeres megtartása (például a jóga), pedig ezzel csodálatos eredményeket lehet elérni, ha személyes életünket, jellemünket műalkotásnak tekinthetjük, amit meg kell valósítani. Ekkoriban vállaltam a vegetariánizmust is.

Másik erőforrás az aszkézishez a „das ewig Weibliche”. Ez elsősorban Jézus anyja, Mária iránti imádatomban valósult meg. De felerősítették ezt az érzelmi irányulást az indiai eposzok csodálatos nőalakjai is: Szítá, Szávitri, Damajanti is. Azért is fontos volt ez a lélekforrás, mert ezek a csodálatos nőarchetípusok is a tudattalanból merültek föl és így ellensúlyozni tudták a tudattalanból támadó démoni erőket. A tisztán tudós elhatározás erre nem elegendő.

Egyáltalán: mire mentem volna aszkézissel, ha „onnan fönről” nem kaptam volna segítséget? Hiszen sorsomat – végső fokon – az Istenség döntötte el. Nem én intéztem. És legfőleg csak elrontottam. Hajmeresztő veszélyeknek tettem ki magamat. Dunába ugrottam, Isten kimentett. Vonat elé feküdtem, megállította a mozdonyt. Beúsztam a Balatonba hihetetlen mélyen, közben vihar támadt, mégis kievickéltem. És sorolhatnám hosszan képtelen, örült kalandjaimat. És éreznem kellett: Isten belenyúlt az életembe és megmenekültem. Jézusnak van egy csodálatos mondása: „Mért nevezel engem jónak, Egyedül az Atya jó” (Mk. 10,18). Ez az, amit én életemben lépten-nyomon megtapasztaltam. Kacsaringós életemnek ez a legnagyobb tapasztalata. Mondhatják nekem bölcsek, teológusok, maga a Szentírás is, hogy a világlevő rossz is az Atyától ered, nem hiszem el. Az Atya jó. Egyedül ő jó és ő minden embernek jót akar: „üdvözíteni”. Maguk rontjuk el életünket. „Egyedül az Atya jó.”

Pszichoanalízis Christiana: a démon legyőzése és megszelídítése életünkben a legnehezebb küzdelem. Itt nem elég a jámbor hit és a hagyományos vallásosság. Az ilyesmi önmagában csak hipokrizisre, álszentségre vezet: vagyis, hogy „meszelt sírok” leszünk; kívül ékes, csinos rend, bévül undok rothadás. Sokszor az ilyen hipokriták többet ártanak embertársaiknak, mint a nyilvánvaló gonoszok. Természetesen mindenekelőtt kérjük Jézus és Mária segítségét, és csak úgy vegyük fel a küzdelmet. Segítségük nélkül nem mennénk semmire. Aztán iparkodnunk kell a tudattalanból felható mindenfajta megnyilvánulás megismerésére – így a démon természetének és működési fortélyainak megismerésére. Ezeket nem lehet egyszerűen csak elfojtani, mert hatásuk így csak megerősödik. Integrálni kell a tudatunkba és szublimálni, vagyis más irányba terelni hatásukat, s így megszelídíteni. A démon támadásai már a megismerés, az álmok analízise által sokat vesztenek erejükből. Ez a küzdelem – mint az álmok is mutatják – huzamosabb ideig elnyúlik, hónapokig, talán még több évig is.

Ezt az álmot 1960-ban álmodtam Álomnaplómba azóta még nagyon sok mindent lejegyeztem. Olykor még nagyon rémes álmokat is. (De ilyen szörnyűt, mint ezt, egyet sem.) Végtelen szorongásos lelki alkat vagyok. Aggodalmaskodó. Lelki egyensúlyomat igen könnyen elvesztem. Ezenkívül fiziológiai rendellenességek is zavarják álmaimat. Vérkeringési anomáliák. Ilyenkor megsibbad az agyam és azt álmodom, hogy meghaltam – néha igen kacifántos módon. De azért 1960-tól az elkövetkező három évtizedben lassacskán kivilágosodtak álmaim, egyre derűsebbekké lettek, mind ritkábban félelmesek. Néha csodálatosan szépek: az Isten közeledését érzem bennük. Az utóbbi években már nem is álmodom. Pontosabban: álmodom, de mire fölébredek, már elfelejttem az álmot.

K.L.: Költészetedet, élettörténetedet, álmaidat ennek – az immár harmincéves – végeredménynek a horizontjáról visszatekintve alkottad meg emlékezéseidben: az interpretáció ezt az állapotot értelmezi visszafelé is, visszakerestetve magaddal ennek a legrejtettebb motívumait is. Életed sodra az utóbbi évtizedekben azután a művekben alakul: versekben, drámákban és tanulmányokban. Megküzdött horizontodon már nem az élet alakításába szól bele az álom, hanem az élettel kapcsolódott álmaid folynak bele későbbi alkotásaidba. A színhely pedig – mint ezeknek a beszélgetéseknek is – az újabb, Mogyoródi úti lakásotok. Változatosság legfeljebb: az év derűsebb részében immár saját otthonotok Gyenesdiáson.

J.I.: Gyenesen a telket 1964-ben vettük, '65-től kezdtünk berendezkedni; először sátoroztunk, majd vettünk két méhészbódét, 10 évig abban laktunk. Az építkezést 1975-ben kezdtük el, '80-tól költöztünk a házba. A berendezést, mindent magam készítettem el és készítek folyamatosan. Itthon, a Mogyoródi úton éppúgy, mint Gyenesen.

K.L.: Összegzésül jellemeznéd embereszményedet.

J.I.: Jézus az első és úgyszólván egyetlen eszményképem. Ez talán gyermekkori élményeimre vezethető vissza. A budavári iskolában volt egy nagyon öreg tanító bácsink, Wichmann Ede. Hetvenéves volt már, és ő tanította a hittant. De nem könyvből. Elmondta Jézus életének egy-egy epizódját. A példázatait: a tékozló fiút, az irgalmas samaritanust, irgalmatlan szolgát; aztán szenvedéstörténetét, és a következő órán már visszameséltük. Mégpedig szóról szóra, úgy, ahogy az öreg elmondta. Ezek a történetek mindennél mélyebben belevésődtek a lelkembe, alapjává váltak minden későbbi irodalmi és emberi eszmélkedéseimnek. Aztán a képek. A budavári evangélikus templomban volt egy oltárkép, nem tudom, Szinyei Merse Páltól vagy Székely Bertalantól, amely Jézust ábrázolta előrenyújtott kezekkel, mintha azt mondta volna: jöjjetek hozzám mindnyájan, kik megterheltek és megszomorítottak. És én megnyugosztalak benneteket. Vagy mintha azt mondaná: engedjétek hozzám a kisdedeket. Az oltárkép a háborúban megsemmisült, de Jézus szép, nyugodt arca még mindig a szememben van. Aztán otthon egy könyvben pillantottam meg egy reprodukciót, Grünewald Krucifixusát. Borzalmas kép. A test, ami mint egy mészárszékkolonc lóg a fán, az a puffadt, agyonkínzott arc végsőkéig megborzasztott, undorított, ugyanakkor arcomba vágta: érted, helyetted! Ez életem legeslegmélyebb belső élménye, amelyik mindent meghatároz. Még kisgyerek fejjel hány Krucifixust rajzoltam! Aztán 13–14 éves gimnazistaként olvastam Dosztojevszkijt. megrendített a Szonja alakja, amint rábeszéli Raszkolnyikovot tettének vállalására, a bűnhődésre. A tékozló fiú történetét olvassa fel neki. Aztán Zoszima sztárec elmélkedései ... Mindez ahhoz vezetett, hogy Jézus személyéhez kötődjem valami végső szeretettel, amely több minden más ragaszkodásnál. De ez a ragaszkodás kifejezetten a konkrét személyhez szólt. Nem a teológiai fogalomhoz, amiről a niveai és a kalkedóni hitvallás szól, hanem az élő, konkrétvalóságos történelmi személyhez. És ma erkölcsi törvényhozását tartom a legaktuálisabbnak szellemi örökségéből. A tiszta erkölcs az életnek épp olyan alapfeltétele, mint a jó levegő, a tiszta víz és az egészséges táplálék. Egyes alapelvei megtalálhatók a Tízparancsolatban, a próféták követeléseiben, és egyes zsidó rabbik, például Hillél tanításaiban. De ilyen tökéletesen senki sem foglalta össze Jézus előtt, és tegyük hozzá: azután sem. Az érdekes az, hogy a hindukp például egész más emberfejlődés során, egészen más, elűtő kultúrában csodálatosan ugyanezekre az erkölcsi maximákra bukkantak. Gandhinak sokat kellett utaznia. Amikor a vonata befutott egy állomásra, ott mindig hatalmas tömeg fogadta, és várta, hogy beszélni fog. Ekkor ő elővette a Bibliát és felolvasta a Hegyi beszédet. Mikor az ortodox hinduk ezt rosszalálták, Gandhi azt felelte nekik: nem ismerek jobb, rövidebb

összefoglalását a hindu erkölcsnek. Valóban, ha nézzük a hindu erkölcsan legfőbb alapelveit, azok sorra megtalálhatók a Hegyi beszédben. Az ahimsza, már említettem, annyit jelent, ne ölj, ne árts; semmi élőlény életét nem szabad kioltanunk, hanem élni kell segítenünk; még ellenségeinknek is, bárhogya is ártanak nekünk, jótettel kell válaszolnunk; szeresd ellenségedet. Aztán a brahmácsarja: ez azt jelenti, hogy éljünk tiszta életet, monogám házasságban. A szatja: nem szabad hazudnunk, csak igazat mondanunk, vagyis a ti beszédek legyen igen-igen, nem-nem. Az aszteia: ne lopj! Ezt a Tízparancsolatból ismerjük. Gandhi maga nemcsak a legszigorúbban betartotta ezeket, hanem komoly önmegtagadásban élt. A lehető leghörszényebben étkezett, épp csak hogy fenntartsa életét. At tartotta, ha ő egy falattal is többsz eszik a minimumnál, azt egy éhen haló szájától vonja el. Ez az aparigraha. Azt jelenti, hogy ne gyűjtsünk vagyont. Semmit a minimális személyes szükségleten felül. Tegyük úgy, mint az ág madarai és a mező liliomai. Ez hát a hindu öt alapelv. Pontról pontra megegyezik Jézus kívánságaival. Mindezt, mint Nap, beragyogja a jézusi szeretet. Mert szerinte Isten maga a szeretet. És hogy viszonylik hozzánk, emberekhez? Mint a tékozló fiú atyja világgá kóválygó és nyomorúságában hazatérő fiához. Csak egyet kíván tőlünk, hogy ezt az ő szeretetét továbbadjuk embertársainknak, mint ahogy az irgalmas szamaritanus. Gandhi életcélja volt, hogy mindezt tökéletesen megvalósítsa: egy gyarmati függetlenségi forradalom vezére volt, de úgy, hogy politikájában is szigorúan megtartotta és megtarttatta az ahimsza, a nem ölés, nem ártás, az ellenség kímélése maximáját. Mindebből leszűrhetjük, hogy az erkölcsi törvény nem holmi változó és változtatható konvenció vagy társadalmi szerződés, amely bármikor felmondható és módosítható, hanem állandó, örök időkre szóló természeti törvény, mint a tömegvonzás vagy a Maxwell-egyenletek. Bele van írva a lelkünkbe, a legkülönbözőbb kultúrák szellemébe. Megtartásuk a legtökéletesebb boldogság elérésének útja is.

Egy ma élő jeruzsálemi tudós zsidó, Schalom ben Chorin írt egy könyvet Bruder Jesus címen. Az evangéliumok tudósításai mögé rajzolja a zsidóság Jézus-kori mindennapi életét, ünnepeit, hétköznapijait, és ebben a csodálatos életháttérben Jézus történelme, alakja annyira megelevenedik, mint szinte egyetlen más műben sem. Az evangéliumoknak olyan tudósításai is valóságnak bizonyulnak, amiket az egyházi és világi Biblia-kritika már rég legendának minősített.

A néplélekben, a diadalmas Messiás mellett élt egy másik Messiás-imágó is, amely az Ézsaiás könyvében olvasható, az 53. fejezetben, a világirodalom egyik legszebb költeményében. Ez az ártatlan bárány, aki magára veszi a világ bűneit, agnus Dei qui tollit peccata mundi, elszenved minden kínzást, megcsúfoltatást, meghal, de nem nyitja ki a száját. Akkor aztán Isten feltámasztja, és áldozatát végtelen dicsőséggel jutalmazza meg.

– *Felnőtt előtte, mint vessző,
mint hajtás jött ki a földből.
Nincs formája, se szépsége,
néztünk rá, de arca nem kíváncsú.
Embertől elhagyott, megvetett,
fájdalmak férfja, betegség ismerője,
mint ki előtt elrejtjük arcunk,
megvetjük, semmibe vesszük.
De ő elviselte betegségünket,
ő hordozta fájdalmainkat.
Bár mi azt hittük, Isten büntette,
megveretett és megnyomorított.*

*A mi vétkeinkért sebesített meg,
a mi bűneinkért ronttatott meg.
A mi békénként bűnhődött,
sebei által gyógyultunk.
Mind eltévedtünk, mint juh
magunk útjára tértünk.
Rávetette az Úr mindnyájunk bűnét.
Kínzatott, s maradt alázatos,
nem nyitotta száját,
mint bárány, ha taglóra vonsszák,
mint anyajuh, ha nyírják ...
Fogság, ítélet nélkül vitték el,
kortársa ki törődött vele,
hogy midőn kínzatott a földiek közül,
népe bűnéért érte ütés.
A bűnösök között adtak sírt neki,
gazdagok közt halála után.
Tetszett az Úrnak megrontani őt betegséggel,
ha feláldozza lelkét engesztelésül,
meglássa magját, éljen sokáig,
s keze által szerencsés legyen az Úr akarata.
Meglátja hasznát lelke kínjának,
megbékél ismeretével.
Igaz szolgám sokakat tesz igazzá
átvéve vétkeinket,
ezért a nagyokkal osztok neki részt,
s osztoz a prédán a hatalmasokkal,
mivel kiönté a lelkét halálnak
s a bűnösök közé számláltatott,
hordozta sokaknak bűneit,
s a bűnösökért imádkozott.*

Schalom ben Chorin pontról pontra bebizonyított, hogy nagycsütörtökön Jézus pászkabarány vacsorát ünnepelt tanítványaival. Hans Kosmala szerint a széder-riuáléban a negyedik pohár alkalmából, amikor egy fohász hangzik el: „Önts ki a haragodat a népekre”, helyett Jézus felajánlja önnön vérért áldozatul, amely sokakért kiontatik, és kiengeszteli Isten haragját. Lehet érteni teológiaiilag is: Jézus ártatlan halálában elégtételt ad a haragvó, igazságos Istennek az emberek halála helyett, amelyet azok bűneikkel kiérdemeltek. De lehet értelmezni egyszerűen, emberien is: aki túl nagy, rendkívüli szolgálatot tesz embertársainak, annak a sorsa legtöbbször meg nem értés, üldöztetés, sőt mártírium. Mindenesetre, aki így értelmezi, az sem téved.